

Electric Conductivity Study of Silica Gel Grown Pure and Cu Doped Fe Tartrate Crystals

M. D. Dhikale¹, S. J. Shitole², S. B. Nahire³, A. R. Chavan⁴

¹Ph.D. Student, Z. B. Patil College, Dhule, Maharashtra,

²H. R. Patel Mahila College, Shirpur, Maharashtra

³ASC College, Ozar (MIG), Maharashtra

⁴SPCollege, Pune, Maharashtra

Abstract

In the present research work, pure and copper doped iron tartrate crystals have been grown by the silica gel method by using a single diffusion method at room temperature. Harvested crystals were subjected to dielectric study and dc electric conductivity study. Dielectric measurements are taken by LCR meter and dc electric conductivity measurements taken by two probe method. The dielectric constant and dielectric loss decreases while ac conductivity increases as frequency increases. The dc electric conductivity of both the samples increases as the temperature increases

Keywords - Iron tartrate crystal, Silica Gel, Dielectric Constant, Electric conductivity, etc.

1. Introduction

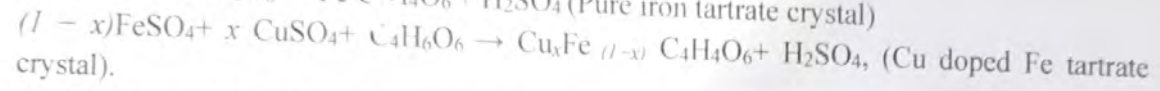
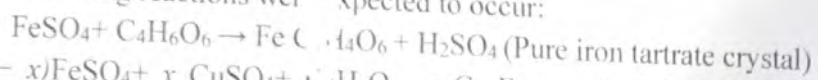
Nowadays, single crystals are the columns for advanced innovation. The impact of crystals is seen in industries such as semiconductors, optics, acoustics, jewellery, medical application, etc. The majority of the tartrates discover applications in therapeutic, pharmaceutical and modern fields because of their extraordinary properties. Calciphylatic reactions of different ferrous tartrate crystals prevent weakness or anemia in animals. Metallic tartrate can be utilized in the production of champagne, ferrous tartrate is utilized to tan skin and manganese tartrate crystal can be utilized as substance temperature pointers. A number of pure and doped crystals have been grown by scientists and researchers with the target of searching for new materials for industrial and practical purposes [1-5]. The study aimed to grow the pure and copper doped iron tartrate crystals by the silica gel method. The gel grown crystals were used for dielectric and electric conductivity studies.

2. Material and Methods

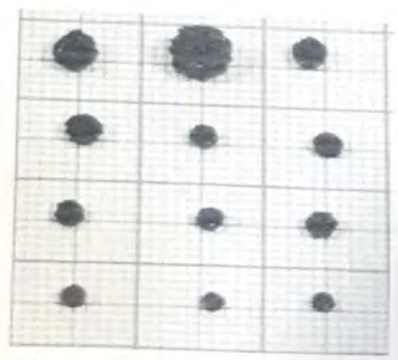
Crystals of pure and Cu doped Fe tartrate crystals were grown in silica gel medium by a single diffusion method. The gelling mixture was obtained by titrating sodium metasilicate

of 1.04 gm/cc with 0.5 M tartaric acid to attain 4.5 pH [6]. Once the mixture attains 4.5 pH the mixture was transferred in test tubes having dimensions of 15 cm length and 2.5 cm diameter. An open end of tubes was closed by cotton and left the mixture to set. After setting of the gel, the aqueous solution of ferrous sulphate of concentration 1 M for pure iron tartrate and ferrous sulphate of concentration 0.96 M and copper sulphate of concentration 0.04 M for copper doped iron tartrate were poured along the sides of tubes. After one month crystals were harvested. Photo of grown crystals are shown in figure 1.

The following reactions were expected to occur:

Where $x = 0.07, 0.06, 0.05, 0.04, 0.03, 0.02$

(a)

(b)

Fig. 1(a) Iron tartrate (b) Copper doped iron tartrate crystals

3. Results and discussion

3.1 Dielectric Study

Every material has a different set of electrical characteristics depending upon the dielectric properties, permittivity, permeability, resistivity, conductivity, etc. A material is said to be "dielectric" if it has the capability to store electric energy when the material is placed in an external electric field. A few authors reported the dielectric studies of tartrate compounds [7-11].

The pellet was made from the powder of gel grown pure and copper doped iron tartrate crystals. The capacitance values are measured for frequency values ranging from 100 Hz to 5 MHz at room temperature. The thickness and area of a cross-section of the pellets were calculated and the dielectric constant value was calculated by using the relation [12],

$$\epsilon' = \frac{Ct}{\epsilon_0 A}$$

Where, C – capacitance, t – thickness of pellet, A – area of the cross-section of pellet, ϵ_0 – permittivity of free space. The dielectric constant decreases with an increase in frequency.

4. Conclusions

The pure and copper doped iron tartrate crystals were successfully grown by the silica gel method. The grown crystals in the form of pellet were subjected to electric and dielectric study. As the frequency increases, a point is reached where the space charge cannot sustain and comply with the external field. Therefore, the polarization decreases and exhibits the reduction in the values of dielectric constant with an increase in frequency. The graph of ac conductivity versus frequency of the applied field suggested that as the frequency increases, the conductivity increases. Observed ac conductivity may be due to bound carriers trapped in the sample. The dc conductivity of both the samples increases as the temperature increases.

References

1. B. B. Parekh and M. J. Joshi, *Cryst. Res. and Technol.* 42, 127, 2007.
2. B. Gowri and X. Sahaya Shajan, Elsevier, *Materials Letters*, 60, 1338–1340, 2006.
3. B. Want. F. Ahmed and P. N. Kotru, *J. Mater. Sci.* 42, 9324, 2007.
4. Bunget. M. Popescu, *Physics of Solid Dielectrics*, Elsevier, New York, 1984.
5. G. Mangalam, S. Krishnan, C. Justin Raj, S. Jerome Das, *Optik, ELSEVIER*, 122, 1296–1300, 2011.
6. H. Jethva, M. Joshi and D. Kanchan, *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology* Vol. 5, Issue 1, Jan. 2016.
7. H. O. Jethva, M.J. Joshi and D. K. Kanchan, *International Journal of Engineering and Innovative Technology (IJEIT)* Volume 5, issue 3, September 2015.
8. J. Angel Mary Greena, X. SahayaShajan and H. Alex Devadoss, *Indian Journal of Science and Technology*, Vol. 3 No. 3, Mar 2010.
9. K. Jayakumari, Ph.D. Thesis, Department of Physics, Manonmaniam Sundaranar University, Tirunelveli, March 2002.
10. K. Mohana Priyadarshini, A. Chandramohan, G. AnandhaBabu, P. Ramasamy, *Optik, ELSEVIER*, 125 1390–1395, 2014.
11. M. N. Kamalasanan, S. D. Kumar and S. Chandra, *Journal of Appl. Phys.*, 74, 5679, 1993.
12. S. J. Joshi, Ph.D. Thesis, Department of Physics, Saurashtra University, Rajkot, India, Dec. 2008.
13. S. K. Arora, V. Patel, B. Amin, and A. Kothari, *Bull. Mater. Sci.*, 27, 141, 2004.
14. S. R. Suthar and M. J. Joshi, *Cryst. Res. & Tech.*, 41, 664, 2006.
15. S. R. Suthar, S. J. Joshi, B. B. Parekh and M. J. Joshi, *Indian Journal of pure and applied physics*, Vol. 45, 48-51, Jan. 2007.
16. S. S. Sonawane, Ph.D. Thesis, Department of Physics, Shri Jagdish Prasad Jhubarmal Tibrewala University, Vidyanagari, Jhunjhunu, Rajasthan, 2015.
17. S.C. Jain and S.L. Dahake, *Indian Journal of Pure & Applied Phys.* 2, 71, 1964.

(2019-20)

ISSN 2231-0096

02

Platinum

A Peer Reviewed
National Multidisciplinary Journal

Volume - 10 Number - 2 Feb. 2020

Editor

Dr. Madhukar. V. Patil, Nandurbar

Asst. Editor

Dr. Shubhangi D. Rath

Dr. H.R. Chaudhari

Prin. Dr. Vinod V. Patil

Dr. S.J. Patil

Advisory Editors

Dr. Shyam Kayande, Nagpur

Dr. Shivankar S.N., Karnataka

Dr. Kishor Gaikwad, Mumbai

Prin. Dr. A.P. Khairnar, Nizampur

Dr. Prashant Puranik, Ujjain (M.P.)

Dr. Naresh J. Parikh, Gujrat

Dr. Keshav Phale, Amravati

Dr. A. M. Garode, Chikhli

Managing Editor

Mr. Yuvraj Mali

Editorial Office

Atharva Publications

Plot No. 17, Devidas Colony

Varkhedi Road, Dhule - 424 001

www.atharvapublications.com

E-Mail : atharvapublications@gmail.com

Branch :

Circulation & Advertisement

Atharva Publications

Basement, Om Hospital, Near Anglo Urdu

Highschool, Dhake Colony, Jalgaon - 425001

Ph.No. 0257-2239666

Subscription Rates

Single Copy for reader Rs. 350.00 or

US \$ 35.00 Only (extra postage charge)

For printing/ Publication of research Paper

Individuals Rs. 1200.00 (each research paper) Or

US \$ 100.00

Institutions Rs. 1400.00 per annum Or Us \$ 140.00

1. Editing of the research journal is processed without any remittance. The Selection and publication is done after recommendation of subject expert Refree.
2. Thoughts, Language vision and example in published research paper are entirely of author of research paper. It is necessary that both editor and editorial board are satisfied by the research paper. The responsibility of the matter of research paper is entirely of author.
3. Along with research paper it is compulsory to sent Membership form and copyright form.
4. In any condition if any National/ International university denies to accept the research paper published in the journal then it is not the responsibility of Editor, Managing Editor Publisher and Management.
5. Before re-use of published research paper in any manner, it is compulsory to take written acceptance form Managing Editor unless it will be assumed as disobedience of copyright rules.
6. All the legal undertaking related to this research journal are subjected to be hearable at Dhule Jurisdiction only.
7. The research journal will be sent by normal post. If the journal is not received by the author of research paper then it will not the responsibility of Editor and publisher. The amount or registered post should be given by the author of research paper. It will be not possible to sent second copy of research Journal.
8. Authors are requested to follow the author's Guide lines Contact Managing Editor - 9764694797
 - For book reviews, please send two copies of the book (one for the Reviewer and other for the library of the journal) to the Managing editor.
 - Donations of books /journals / cash / gift are welcome and will be gratefully acknowledged. All disputes concerning the journal will be settled in the court of Jalgaon, Maharashtra.

प्लॅटिनम या त्रैमासिकात प्रसिद्ध झालेली मते संपादक, सहसंपादक, कार्यकारी संपादक, आणि सल्लागार मंडळ यांना मान्य असतीलच असे नाही. या नियतकालिकात प्रसिद्ध करण्यात आलेल्या लेखातील लेखकांची मते ही त्यांची वैयक्तिक मते आहेत. तसेच शोधनिबंधाची जबाबदारी ज्या-त्या लेखकांवर राहिल.

मेसर्स अथर्व पब्लिकेशन्सच्यावतीने कार्यकारी संपादक श्री. युवराज माली यांनी प्लॉट नं. १७, देविदास कॉलनी, धुळे-४२४ ००१ (महाराष्ट्र) येथे प्रकाशित केले व डाका प्रिंटर्स, जळगाव येथे मुद्रित केले. मोबाईल : ९४०५२०६२३०. जळगाव (ऑ.) : ०२५७-२२३९६६६.

- इंदिरा गांधी, एक राष्ट्र विकासातील व्यक्तीमत्त्व १३५
शामसिंग डी. वळवी
- राष्ट्र विकासातील सावित्रीबाई फुलेंचे योगदान..... १३७
प्रा.डॉ. संबोधी एम. देशपांडे
- स्वयंसेवी संस्थांच्या हस्तक्षेपाद्वारे महिलांचे सबलीकरण : ग्रामीण भागाचे सामाजिक-आर्थिक अध्ययन १४०
डॉ. सागर दौलत पाटील
- भारतीय संस्कृति और महिलाओं की स्थिति १४३
डॉ. दत्तात्रय पालीवाल
- कमलेश बरळी के नारी विमर्श केंद्रित उपन्यास..... १४६
डॉ. संजय विक्रम ढोडरे
- भारतीय संस्कृती आणि स्त्रियांचे स्थान १४८
प्रा. सौ. शेख एस. एम.
- भारताच्या स्वातंत्र्य लढ्यातील महिलांचे योगदान १५०
प्रा. दिनेश साहेबराव खंडारे
- भारतातील महिला सक्षमीकरण व अनुसूचित जमातीमधील पारधी जमातीतील स्त्रीयांची स्थिती..... १५३
डॉ. प्रल्हाद एस. धोटे
- आदिवासी महिला स्वयंसहाय्यता गटातील पंचायतराज संस्थामध्ये सामाजिक संघटनेद्वारा महिला सबलीकरण १५४
दिपक उईके
- **Woman in Globalisation: Security of Woman in India** १५७
Dr. J. D. Lekurwale
- ततपप : जगण्यातील अर्थशून्यतेचा प्रत्यय देणारी महानगरीय संवेदनेची कविता १५९
प्रा. डॉ. सत्यजित साळवे
- **A study on the impact of Safety Management Practices to Safety Performance among Construction Workers in India** १६२
Sanjay R Sugandhi
- प्रादेशिकवाद आणि भारताची अंतर्गत सुरक्षा १६६
प्रा. डॉ. के. बी. पाटील

प्रादेशिकवाद आणि भारताची अंतर्गत सुरक्षा

प्रा. डॉ. के. वी. पाटील

सहयोगी प्राध्यापक विभाग प्रमुख, संरक्षण व सामरिक शास्त्र
श्रीमती. एच. आर. पटेल कला महिला महाविद्यालय, शिरपुर जि. धुळे

प्रस्तावना

भौगोलिक, राजकीय, वांशिक, धार्मिक व भाषिक भिन्नता, आर्थिक मागासलेपण, जातीयवाद, सरकारचे दुर्लक्ष, दुसऱ्या समाजघटकाकडून होणारे शोषण व अन्याय अशा विविध कारणांमुळे एखाद्या प्रदेशातील लोकांमध्ये प्रादेशिकवादाची भावना निर्माण होते. प्रादेशिकता ही एका क्षेत्रामध्ये आढळणारी काही सामाजिक, सांस्कृतिक आर्थिक समानतेवर आधारित असते. आज ही प्रादेशिकता राष्ट्रीय एकात्मकता आणि सुरक्षेसाठी धोका निर्माण झाला आहे. स्वातंत्र्यापूर्वी भारतास 'अखंड राष्ट्र' म्हटले जात होते. परंतु त्यास प्रादेशिकवादाने दुर्बल बनविले. प्रादेशिकवादाच्या स्वयंहितासाठी राष्ट्रहिताकडे दुर्लक्ष केले. हरियाणा आणि पंजाब यांच्या विभागणीबरोबरच पूर्ण आसाम छोट्या छोट्या अनेक राज्यांमध्ये विभागला गेला. त्यानंतर बोडोलँड, गोरखलँड, झारखंड, विदर्भ ही राज्य वेगळे होण्यासाठी आंदोलने सुरु झाली. स्वातंत्र्यतेच्या या मागणीच्या पूर्ततेसाठी जागोजागी आंदोलने, तोडफोड, बंद यासारखे मार्ग स्विकारून देशाच्या अंतर्गत सुरक्षेस बाधा निर्माण करण्याचे प्रकार झालेत. आणि शेवटी ही राज्ये स्वतंत्र झालीत. भारताच्या स्वातंत्र्यानंतर दिवसेंदिवस प्रादेशिकवाद या राष्ट्रीय समस्येने रुद्र रूप धारण केले. मागासलेपणा गरीबी, बेरोजगारी या कारणांमुळे स्वतंत्र राज्याच्या मागणीस समर्थनच मिळाले. भारतात राज्यांची निर्मिती भौगोलिकदृष्ट्या, जातीच्या, धर्माच्या कि भाषेच्या आधारावर करावी हा मोठा प्रश्न निर्माण झाला. म्हणून प्रादेशिकवादाने हिंसक वळण घेतले याचाच परिणाम दंगली, जाळपोळ मोठ्या प्रमाणात झाल्याने त्याचा अंतर्गत सुरक्षेवर मोठा परिणाम झाला.

प्रादेशिकवादाचा अर्थ

डॉ. वान व केलेन्स या विचारकांच्या मते, प्रादेशिक व्यवस्था किंवा करार म्हणजे अशा प्रभुत्वसंपन्न राज्यांच्या ऐच्छिक समुदाय असतो की, जो एक निश्चित प्रदेशाच्या अंतर्गत असून त्या क्षेत्रावर आक्रमण होणार नाही, या सामान्य हिताचे प्रयोजन त्यामागे असते.

राज्यशास्त्र शब्दकोश

विशिष्ट प्रदेशाच्या वेगवेगळेपणाचा अभिमान आणि त्या प्रदेशाचा दर्जा उंचावण्यासाठी विविध आर्थिक, सामाजिक उपाय योजनांची गरज आहे असा विचार म्हणजे प्रादेशिकवाद होय.

वेबस्टर शब्दकोश

राष्ट्रापेक्षा आकाराने लहान किंवा मोठ्या विभागात समान संस्कृती, इतिहास व हितसंबंधामुळे निर्माण झालेले वेगळेपणाची जाणीव व त्यावरील निष्ठा म्हणजे प्रादेशिकवाद होय.

प्रदेशवादाची कारणे

१) भौगोलिक विविधता व विस्तार, २) ऐतिहासिक भिन्नता ३) धार्मिक कारण, ४) भाषिक आधार, ५) प्रादेशिक विकासाचा असमतोल, ६) सांस्कृतिक भिन्नता, ७) प्रबळ जातीचा घटक, ८) प्रादेशिक संघटन, ९) राजकीय पक्षाच्या भूमिका, १०) नेतृत्वाची दुर्बलता, ११) मोठी राज्ये

भारतासारख्या खंडप्राय देशात भौगोलिक विविधता व विस्तारामुळे सर्व भागाचा समान विकास होवू शकत नाही. धार्मिक बाबतीत भारतात विविध धर्मांचे लोक राहतात तसेच त्यांच्यात ऐतिहासिक भिन्नता असल्यामुळे एकाच भागात विविध धर्मांचे व ऐतिहासिक भिन्नतेचे लोक राहतात. पण त्यांच्यातील वेगळेपणाच्या भावनेने प्रादेशिकवाद निर्माण होतो. भारतात विविध बोलीभाषेचे लोक आहेत. भाषेच्या आधारावरच राज्याच्या निर्मिती होवूनही प्रादेशिकवाद संपलेला नाही. प्रादेशिकवाद विकासाचा असमतोल आज प्रादेशिकवादाचे प्रमुख कारण ठरला आहे. सांस्कृतिक भिन्नत्व, प्रादेशिक संघटना, राजकीय पक्षाच्या भूमिका, नेतृत्वाची दुर्बलता, मोठी राज्ये यामुळे आज प्रादेशिकवादाचा प्रश्न भेडसावत आहे.

स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर भारतात ११ प्रांत व ३ संस्थाने होती. १९४८ मध्ये हैद्राबाद संस्थान भारतात विलिन झाल्यानंतर त्याचे हैद्राबाद स्टेट मध्ये रूपांतर झाले. १९४८ मध्ये स्वतंत्र तेलंगणाच्या मागणीने जोर धरला. पोद्दी श्रीरामलू यांच्या नेतृत्वाखाली आंदोलन केले व उपोषणादरम्यान १९५३ मध्ये त्यांचा मृत्यू झाला. त्यानंतर मोठ्या प्रमाणात हिंसाचार, दंगली, जाळपोळ, सर्वत्र पसरला याचा परिणाम केंद्र सरकारने कमिटी नेमली. मात्र या कमिटीने ठोस निर्णय घेतला नाही. शेवटी राज्याची निर्मिती ही भाषेच्या आधारावर केली जाईल. असे ठरले. कारण १९२० च्या राष्ट्रसभेच्या अधिवेशनात स्वातंत्र्यानंतर प्रांतांची रचना भाषेच्या आधारावर केली जाईल. असा ठराव मांडण्यात आला होता. त्याचाच परिणाम म्हणून १९५३ मध्ये केंद्र सरकारने राज्य पुर्नरचना आयोगाची स्थापना केली. त्याचे अध्यक्ष न्या. फाजल अली हे होते. व के. एम. पण्णीकर हृदयनाथ कुजरु सदस्य होते. या आयोगाला फाजल अली आयोग म्हणून ओळखले जाते. या कमिशनला भाषेच्या आधारावर राज्याची निर्मिती करण्याचा अधिकार दिला. १९५५ मध्ये या आयोगाने अहवाल केंद्र सरकारला सोपविला. अहवालामध्ये आयोगाने तेलंगणाला स्वतंत्र राज्य करावे व आंध्र व रायलसीमा यांचे एक करावे कारण तिन्ही विभागात तेलगु भाषिकच मोठ्या प्रमाणात होते. मात्र तेलंगणा निजाम राजवटीत तर आंध्र रायलसीमा हे मद्रास प्रसिडेन्सीचा भाग असल्याने विकासात मोठ्या प्रमाणात तफावत होती. तरीही केंद्र सरकारने तेलंगणाचा विरोध असतानाही तेलंगणासह

2019-20

125mm
resj spl 2020

2019-20

1

Impact Factor - 6.625

E-ISSN - 2348-7143

03

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

Peer Reviewed-Referred & Indexed Journal

April 2020 Special Issue -246

Corona Warriors, Our Real Super Heroes

Stay Home Stay Safe Stay Alive

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
M.S.G. Arts, Science & Commerce
College, Malegaon Camp,
Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :
Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkanl)

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Scanned by CamScanner

N
A
L
R
E
S
E
A
R
C
H
F
E
L
L
O
W
S
A
S
S
O
C
I
A
T
I
O
N

58	मराठी नाटकातील महात्मा गांधीचे विचार	डॉ. अंजली मस्करेन्हुस	313
59	वारोमास : ग्रामीण वास्तवाचे दाहक दर्शन	डॉ. प्रवीण कारंजकर	317
60	अण्णाभाऊ साठे यांच्या वाङ्मयातील लोकसंस्कृती	डॉ. लता खांदे	322
61	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची धर्मचिकित्सा	सुनील बाबमारे, डॉ. भाऊसाहेब बदमाने	326
62	भारतीय स्वातंत्र्याचे क्रांतिमुक्त : पोवाडा	डॉ. राजेंद्र वाटाणे	332
63	मराठी साहित्य आणि मानसशास्त्र : परस्पर संबंध	डॉ. भास्कर शेळके	337
64	प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांमध्ये योग शिक्षणाविषयी असलेल्या जाणीव-जागृतीचा अभ्यास	डॉ. राहुल सनेर, डॉ. तुषार माळी	346
65	महाराष्ट्रातील आदिवासी जमातींचा जिन्हा निहाय लोकसंख्येचा अभ्यास - एक दृष्टीकोन	प्रा. डॉ. व्हा.एम. वाडिले	352
66	इतिहास लेखनात द. वा. महाजन यांचे योगदान	डॉ. सिद्धार्थ जाधव	357
67	मुघल दरबारातील बातमीपत्रातून दिसून येणारा मुघल मराठा संघर्ष (इ.स. १६८०-१७०७)	डॉ. सुनील पुरी	361
68	तणावाचे व्यवस्थापन	प्रा. गिरीश गवई	368
69	श्री शिवाजी शिक्षण संस्था, अमरावती द्वारे संचालित महाविद्यालयांच्या विद्यापीठ स्पर्धेतील मांथिक यशाचा आढावा	प्रा. देवेंद्र वानखडे	371
70	राजकीय आधुनिकीकरण - एक विक्षेपणात्मक अभ्यास	डॉ. संभाजी पाटील	377
71	ओपन मोर्म मॉफ्टवेअरम : आजच्या ग्रंथालयची गरज	प्रा. राजेश गेडाम	382
72	मेळघाट या दुर्गम क्षेत्रातील कोरकू आदिवासी संगीत संस्कृतीचे संक्षिप्त अध्ययन	डॉ. सारिका श्रावणे	389
73	साठोत्तरी मराठी नाटकातील सामाजिकता	डॉ. नितीन मोटे	393
74	यशवंतराव चव्हाण यांचा राष्ट्रीय संरक्षणविषयक दृष्टीकोन	डॉ. बाबासाहेब मोताळे	399
75	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा स्त्री शिक्षणविषयक दृष्टीकोन	डॉ. शुभांगी लुंगे	404
76	महात्मा फुले आणि सामाजिक, धार्मिक स्वातंत्र्य	प्रा. राजेश्वर दुहकनाळे	409
77	महाराष्ट्रातील मच्छीमारांच्या समस्या - उपाय	डॉ. अंजली मस्करेन्हुस	414
78	कोरोनाग्रस्त भारतीय अर्थव्यवस्था	डॉ. ए. डी. गोस्वामी	419
79	शेतीत सुधमिंचनाबरोबरच नाविन्यपूर्ण तंत्रज्ञानाची गरज	डॉ. दिपा होळकर	424
80	प्रसारमाध्यमे आणि साहित्य व्यवहार	डॉ. भास्कर शेळके	430
81	राजकीय संमूचन - एक विक्षेपणात्मक अभ्यास	डॉ. संभाजी पाटील	433
82	मुनाखत : संवादाचे महत्त्वाचे माध्यम	डॉ. भाऊसाहेब गमे	440
83	लोकसंस्कृतीचे उपासक - चित्रकथी आणि माकडवाले	डॉ. किरण पिंगळे	445
84	مرائھی غزل تعارف اور آغاز و ارتقاء	ڈاکٹر قریشی عتیق احمد عبدالقدوس بنکولوی	450

महाराष्ट्रातील आदिवासी जमातींचा जिल्हा निहाय लोकसंख्येचा अभ्यास - एक दृष्टीकोन

प्रा. डॉ. आर.एम. चाडीले

(भूगोल विभाग प्रमुख)

श्रीमती, एच.आर.पटेल महिला आर्ट्स कॉलेज शिरपूर जि.धुळे

प्रस्तावना :-

अलीकडच्या काळात भूगोलशास्त्रात मानवी संपदेचा अभ्यास लोकसंख्या शास्त्रातून केला जातो. जी.टी.त्रीवार्ता यांच्या मते जगातील मानवी समूहाच्या प्रादेशिक भिन्नतेचा अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणजे मानवी भूगोल होय. भूगोलाच्या अभ्यासकांना लोकसंख्या विषयक आकडेवारी व माहितीचा उपयोग संशोधनासाठी होत असतो. त्यात लोकसंख्येचे वांशिक वितरण, स्थलांतर, वयोगट, वयोरचना, इत्यादींचा पर्यावरणाशी संबंध येतो. त्यामुळे भूगोलाच्या अभ्यासकांना मानवी लोकसंख्येचे भौगोलिक व व्यवसायीक वितरणाच्या अभ्यासातून त्या मानवी समूहाचा आर्थिक, सामाजिक, राजकीय व सांस्कृतिक घटकांचा अभ्यास करणे सोपे ठरते.

अभ्यासाचे उद्दिष्टे

महाराष्ट्रातील आदिवासी लोकसंख्येचा जिल्हा निहाय अभ्यास करणे त्याच बरोबर विभिन्न प्रकारच्या पर्यावरणात रहात असूनही समाज व्यवस्था व सांस्कृतिक, आर्थिक व चालीरीतींचा अभ्यास करण्याचा या शोध निबंधातून प्रयत्न केलेला आहे.

अभ्यास क्षेत्र

महाराष्ट्र हे भारताच्या घटक राज्यांपैकी एक महत्वाचे राज्य आहे. भारताच्या मध्यवर्ती भागात महाराष्ट्र राज्य असून उत्तर भारत व दक्षिण भारतास एकत्रित आणणारी विशाल भूमी आहे. महाराष्ट्राचा अक्षांश विस्तार $15^{\circ} 48'$ उत्तर अक्षवृत्त ते $22^{\circ} 6'$ उत्तर अक्षवृत्त असून रेखांश विस्तार हा $72^{\circ} 36'$ पूर्व रेखावृत्त ते $80^{\circ} 48'$ पूर्व रेखावृत्त आहे. महाराष्ट्राच्या वायव्य भागात गुजरात राज्य आणि दादरा व नगर हवेली हे संघराज्य क्षेत्र आहे. उत्तरेस मध्य प्रदेश, पूर्वेस छत्तीसगड तर अग्रिय दिशेला तेलंगना या राज्यांच्या सीमारेषा आहेत. तर दक्षिणेस कर्नाटक व गोवा हि राज्य आहेत. तर पश्चिमेस अरबी समुद्र आहे.

महाराष्ट्रातील आदिवासी लोकसंख्येचे वितरण दर्शवणारा नकाशा

352

2019-20

MAH/MUL/83051/2012

ISSN-2318 9318

= 84

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

V I D Y A W A R T A®

Editor

Dr. Bapu G. Gholap

Revised Edition

- 14) DEPOSITS ANALYSIS OF PUBLIC SECTOR BANKS (PSB_s) IN INDIA
Miss. Sarika Namdeo Shinde, Kolhapur ||70
- 15) Learning Disabilities and Their Impact on Leadership Ability of Children
Stephen Ignatius Almeida & Dr. Ghoti R. M., Kannad ||75
- 16) The Analytical Study of Insurance Sector to Employment Upliftment
Preeti Verma, Mathura (U.P.) ||79
- 17) WATER IRRIGATION MANAGEMENT OF TAMILNADU
Dr. V. T. KUMAR, Dharmapuri ||83
- 18) Women Entrepreneurship: A Socio-Economic Development Approach
Mrs Bijal M. Shah & Dr . Rupal N. Patel, Anand Gujarat -India ||86
- 19) Study of Impact of Accreditation by NAAC on the Traditional Library Services ...
Anil M. Chahande & Dr. S. M. Rokade, Ralegaon ||90
- 20) LIABILITIES AND ASSETS ANALYSIS OF PUBLIC SECTOR BANKS (PSB_s) IN INDIA
Miss. Sarika Namdeo Shinde, Kolhapur ||94
- 21) INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS- SCIENCE AND TECNOLOGY: AN OVERVIEW
HD Gopal, Ramanagara District ||102
- 22) Sustainable tourism in India
Mr. D. B. Jaganiya, Patan ||109
- 23) Diasporic Narratives in M.G. Vassanji's The In-Between World of Vikram Lall
Puneet Kaur, Distt. Hoshiarpur ||114
- 24) मातंग समाजातील स्त्रीयांचे सामाजिक स्थान
कत्तेवार लखन दिगांबर, नांदेड ||118
- 25) प्राचीनखान देशातील धार्मिक जीवन आणि धर्मपंथ
प्रा.डॉ. एच. आर. चौधरी, जि.धुळे ||120
- 26) ॥ बौ. रघुनाथांची कथा : आशय आणि अभिव्यक्ती ॥
प्रा. डॉ. नामदेव सोडगीर, जि. लातूर ||122

प्राचीनखान देशातील धार्मिक जीवन आणि धर्मपंथ

प्रा.डॉ. एच. आर. चौधरी

इतिहास विभाग प्रमुख,

श्रीमती एच.आर.पटेल महिलाकला महाविद्यालय शिरपूर, जि.धुळे

प्राचीनकाळात खानदेशात ही विविध धर्मपंथ प्रचलित होते व त्या धर्मपंथाची छापतत्कालिन समाजातील जनमाणसाच्या मनावर उमटलेली होती. सातवाहन राजवटीत खानदेशात विष्णु, कृष्ण आणि नारायण या देवदेवतांचीही जोपासना होत होती. तसेच शैवपंथ, शाक्तपंथ व सूर्याची जोपासना करणारा सौरपंथ इत्यादी पंथाचाही प्रभाव खानदेशातील समाजावर पडलेला जाणवतो, शैव संप्रदाय याची विविध रूपे खानदेशाच्या निनिराळ्या ठिकाणी जोपासण्यात येत होती. त्यात वृषभ, भद्रघोष, त्रिशूळ इत्यादी शिवदेवतेची चिन्हे आणि रूपे याकाळात जोपासली जात होती. सातवाहनांनी शैव पंथास उत्तेजन दिलेले होते. शिवलिंग, वृषभ आणि नाग देवदेवता इत्यादीची पूजातत्कालिन समाजात होती.¹ खानदेशात वरील देवदेवता शिवाय आणि दुर्गा मातेचीही जोपासना मोठ्या प्रमाणात होत होती. शाक्त धर्माच्या दुर्गा, भद्रकाली व भवानी इत्यादी मातृशक्तीचे खानदेशातील लोक उपासक बनले होते. अर्थात् रतच या शक्तीपंथाचा प्रभाव केवळ खानदेशपुरता मर्यादित नव्हता तर सातवाहनांच्या राजवटीत त्या धर्माचा संपूर्ण महाराष्ट्रावर प्रभाव पडलेला होता. शक्तिपूजा आणि शाक्तपंथ महाराष्ट्रातही प्राचीनकाळापासून प्रचलित होता असे पुराव्यातील उल्लेखावरून म्हणता येईल.²

प्राचीनखानदेशातील सातवाहनांच्या राजवटीतील समाज जीवनावर नसा इतर पंथाचा प्रभाव विशेष पडलेला जाणवतो तसा सूर्य उपासना करणाऱ्या पंथाचा प्रभाव कमी प्रमाणावर होता या पंथाचे उपासक विष्णु आणि वासुदेव यासारख्या देवदेवतांची जोपासना करतात. इ. स. १० व्या व ११ व्या शतकात खानदेशात सूर्याची उपासना करणाऱ्या पंथाचा प्रभाव वाढला कारण या देवतेची जोपासना करण्यासाठी व त्या देवतेला मूर्त रूप देवून मंदिरात स्थापण्याची पध्दत खानदेशातील सूर्य देवता मंदिराच्या पुराव्यावरून सांगता येईल.

राष्ट्रकूटांच्या कारकिर्दीतील पूर्व खानदेशातील मेहुण या गावी एका शिलालेखाच्या तपशीलात मेहुण येथे शुभकंट राजाने सूर्य मंदिराची उभारणी केल्याचे म्हटले आहे. शुभकंट राजा याने या मंदिराची सावलीनगर येथे भद्री नदीच्या काठी सूर्य मंदिर बांधल्याचा उल्लेख या शिलालेखातून आढळतो. हा शुभकंट राजा पल्लव वंशातील असावा असे विद्वानांचे मत आहे. यावरून ८ व्या व ९ व्या शतकात मात्र खानदेशात सूर्य देवदेवतेची जोपासना होत होती हे स्पष्ट होते.³ खानदेशातील वाघळी येथील गावाबाहेरील नदीकाठावरील असलेले मधई देवीचे मंदिर हे सूर्य देवतेचे मंदिर होते असे म्हटले जाते.⁴ त्यावरून खानदेशात सूर्य देवतेची जोपासना करणारे अनेक भाविक असावेत असे म्हणता येईल. प्रकाश, बहाळ, वाघळी इत्यादी ठिकाणी सूर्य देवतेची मंदिरे असावीत आणि त्या परिसरातील लोकसुर्याचे उपासक असावेत हे मात्र निश्चितपणे म्हणता येईल.

प्राचीनकाळातील देवदेवतात गणेश देवतेची जोपासना खानदेशात होत होती. तसेच हिंदू धर्माशिवाय याकाळात बौद्ध व जैन धर्माचा प्रचार खानदेशात झाला. अजिंठा, चाळीसगाव (पाटणे) आणि भामेर इत्यादी ठिकाणी कोरलेल्या लेणींवरून प्राचीनकाळात खानदेशात बौद्ध धर्माच्या व जैन धर्माच्या लेण्यावरून दोन्ही धर्मांचा प्रसार झालेला होता. अजिंठा येथील लेण्यातील एका शिलालेखाच्या तपशीलाद्वारे असे दिसून येते की अजिंठा लेण्यातील लेणीक्रमांक १७ हे खानदेशच्या मांडलिक राजाने त्याच्या भावाच्या स्मरणार्थ कोरली होती व खानदेशातील राजे वाकाटक राजा हरिसेनचे मांडलिक राजे होते. यावरूनही खानदेशातील राजे बौद्ध धर्माचे उपासक आणि प्रचारक होते हे यावरून म्हणता येईल. खानदेशात धर्मप्रसारासाठी गुहा, लेण्याकोरण्याची पध्दत प्राचीनकाळापासून रूढ होती हे खानदेश परिसरातील पितळखोरा लेणी घटकोच लेणी, अजिंठा, नागार्जुन, जैन लेणी, सत्रासेन जवळील खंडार लेणी व भामरगढवरील लेणी या बौद्ध धर्मीय लेण्या होत्या तर काही लेण्या, या जैन धर्मीय लेण्या होत्या. चाळीसगाव जवळील पाटण या ठिकाणी सिता न्हानी व नागार्जुन कोटी या नावाने प्रचलित असलेली जैनांची लेणी आहेत. या लेणीत ध्यानस्थ बसलेल्या भगवान महावीरांची मूर्ती तसेच गजमुखी सेवाधारीची मूर्ती आणि सहा फुट जैन तिर्यकरांची उंच मूर्ती कोरलेल्या आढळून येतात. साधारणतः या लेण्या अजिंठा, लेण्याच्या नंतरच्या काळातील असाव्यात काही विद्वानांच्या मते या लेण्याचा कालखंड हा ९ वे ते १० वे शतक असावेत. पाटण परिसरात शृंगार चावडी लेणी प्राचीनकाळापासून कोरलेली होती. त्या लेण्यावरील शृंगारिक शिल्प पट्टी हे एक शिल्पाकृती शृंगारिकत्वे वैशिष्ट्ये म्हटले पाहिजे. त्यावरून त्या लेण्यांना शृंगार चावडी असे म्हटले जाते. या

2019-20

ISSN 2394-5303

05

Printing Area[®]

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

Revised Edition

Editor
Dr. Bapu G. Gholap

13) AN OVERVIEW OF WORK LIFE BALANCE OF WOMEN EMPLOYEES IN EDUCATION... Jyoti Jaiswal, Bhagalpur, Bihar, India	68
14) THE SOCIO-CULTURAL SOCIETY AND RENAISSANCE MOVEMENT IN INDIA-... Dr. Mudukappa Karegouda, Kalaburagi, Karnataka	72
15) A Study on the Effect of Macro Economic Variables on Foreign Exchange ... Dr. Sakharam Mujalde, Ms. Avi Vani & Ms. Savani Choudhary, Indore (M.P.)	82
16) DIRTY TALK: SANITATION IN INDIA POMPA BHATTACHARYYA	86
17) SOCIAL NEGLECT AND OPPRESSION OF WIDOWHOOD AMONG RURAL AND ... Dr. Shekharappa, Tq: Yaleburaga, Dis :Koppal	92
18) प्राचीन मल्लावा व खानदेशातील धर्मपंथ देवदेवता यांच्यातील साधर्म्यता प्रा.डॉ. एच. आर. चौधरी, शिरपूर, जि.धुळे	104
19) आर्थिक वैश्वीकरण और गाँधी की स्वदेशी शिक्षा Dr. Namita kumari, Deoghar, Jharkhand	107
20) शिक्षा की संगठनात्मक व्यवस्था का विवेचनात्मक अध्ययन दीपक कुमार	111
21) ग्रामीण लोकतंत्र में विचार विमर्श – कार्यपालन पक्षों में संबंध डॉ. एस. के. गोयल, खंडवा, म. प्र.	114
22) ग्रामीण कृषि उर्वरता पर औद्योगीकरण एवं नगरीकरण का प्रभाव (शाहजहाँपुर ... डा० ओम पाल सिंह, शाहजहाँपुर (उ०प्र०)	117
23) ऋग्वेद में शिक्षित महिलायें डॉ. पवन कुमार, गाजियाबाद	123
24) संस्कृत साहित्य में न्याय तथा दण्ड व्यवस्था रूपा शेखावत, चूरू, राजस्थान	126
25) रवीन्द्रनाथ टैगोर का मानवतावाद डॉ. रिकी सिंह, कांकेर, छ.ग.	128

प्राचीन माळावा व खानदेशातील धर्मपंथ देवदेवता यांच्यातील साधर्म्यता

प्रा.डॉ. एच. आर. चौधरी

इतिहास विभाग प्रमुख,

श्रीमती एच.आर.पटेल महिलाकला महाविद्यालय शिरपूर, जि.धुळे

गुप्त राजांनी या धर्मपंथांना राजाश्रय दिल्यामुळे त्यांच्या काळात माळव्यात हे पंथ बरेच प्रसारीत झाले. समुद्रगुप्ताच्या ऐरण शिलालेखातील उल्लेखावरून वैष्णव पंथाचे मंदिर उभारण्यात गुप्त राजांचा राजाश्रय दिसतो. शिवाय चंद्रगुप्त मौर्यांच्या मांडलिक राजांनी या पंथाच्या अनुयायांना चांगलाच पाठिंबा दिला होता.¹ शैवपंथा प्रमाणेच शिवपंथही गुप्तकाळात माळव्याच्या निरनिराळ्या ठिकाणी फोफावला होता. गुप्तकाळात उज्जैन येथील महाकाल मंदिर व शिवलिंगाला ज्योतिर्लिंग म्हटल्याचा उल्लेखकालिदासाच्या मेघदूतात सापडतो.² यावरून माळव्यातही शैवपंथ चांगलच वाढीस लागला होता असे दिसते. उज्जैन प्रमाणेच इतर ठिकाणीही उदयगिरी, अवंती इत्यादी ठिकाणी शिवपंथाचे बरेच महत्व वाढले. एकूण शिवलिंगापैकी उज्जैनशहरात शिवलिंगाचे ठिकाण म्हणून याच काळात महत्व प्राप्त झाले. तसेच शिवलिंगातील सिध्दलिंग आणि योगलिंग या कल्पनांना या काळात धार्मिक दृष्ट्या बरेच महत्व आले होते. शिवदेवतेला शंभू देवता म्हणून संबोधिले जाई. हे उदयगिरी येथील लेण्यातील तपशीलावरून समजले.³ मंदसोर शिलालेखावरून काही गुप्त राजे शिवपंथाचे उपासक बनले होते. त्यांनी शिवदेवतेची उपासना ही मूर्तीरूप स्वरूपात केलेली दिसून येते.⁴ शैवपंथाप्रमाणेच माळव्यात यूर्यदेवतेची उपासना मोठ्या प्रमाणावर होत होती. ग्वालहेर येथील शिलालेखाच्या मजकूरावरून असे दिसते की मिहीरकुल राजांच्या कारकिर्दीत मंत्रीचेता या व्यक्तीने गोपा पर्वतावर सूर्य देवतेचे मंदिर उभारले. कायथा येथे हा वराहमिहोर राजांच्या काळात सूर्य देवतेचे मंदिर उभारण्यात आले होते यावरून या काळातील अनेक गुप्त राजे सूर्य देवतेचे उपासक होते हे स्पष्ट होय.

शिवाय याकाळात काही देवतांनाही धार्मिकदृष्ट्या महत्व

प्राप्त होते. त्या देवदेवतांची उपासना मोठ्या प्रमाणावर होत होती. उदयगिरी व भूमरा इत्यादी ठिकाणी आढळून येणा-या दुर्गादेवतेच्या मंदिराच्या उल्लेखावरून आणि त्या मंदिरातील महिशासूर मर्दनी या देवतेच्या प्रतिमेवरून दुर्गा देवतेचे धार्मिक प्राबल्य कसे वाढले होते हे दिसून येते.⁵ इ.स. ५ व्या शतकात विष्णुवर्मन राजाने व त्यांच्या मंत्र्यांने त्या काळात काही धार्मिक देवतांची मंदिरे उभारून त्या देवदेवतांची पूजा अर्चा व उपासना केलेली होती. गुप्तकाळातील माळव्यातील लोकांचे धार्मिक विचार, धर्मश्रद्धा इत्यादी बाबतीतील मृच्छकटप यात चांगलाच प्रकाश टाकलेला दिसतो.⁶ त्यावरून गुप्तकाळातील माळव्यातील जनता सूर्य देवता तसेच डाकोण यासारख्या ग्रामीण व दानव प्रवृत्तीच्या देवदेवतावरही विश्वास ठेवून होते असे दिसून येते.

वरिष्ठ धार्मिक देवदेवता धर्मपंथ या व्यतिरिक्त माळव्यावर बौद्ध धर्माची चांगलीच छाप पडलेली दिसते. गुप्त राजे हे वैदिक धर्माचे पुरस्कर्ते असले तरी इतर धर्मांना सहिष्णुतेच्या भावनेने वागवले होते. त्यामुळे प्राचीन माळव्यातील गुप्त राजांच्या कारकिर्दीत बौद्ध धर्माचा महायान पंथ चांगल्या प्रकारे फोफावलेला दिसतो. माळव्यातील अनेक ठिकाणच्या जनतेला महायान पंथने आकर्षित केलेले होते. हे सांगी व बाघ इत्यादी ठिकाणी बौद्ध धर्माची स्थापत्य कला व रंगकला यांच्या झालेल्या विकासावरून म्हणता येईल. शिवाय इ.स. ५ शतकातील गुप्त राजा चंद्रगुप्त दुसरा याने बौद्ध धर्माच्या संघव मठांना नाणी व जमीन दान देवून बौद्ध भिक्खू व बुद्ध संघ यांना आर्थिक दान दिलेले होते. यावरून माळव्यातही गुप्तकाळात बौद्ध धर्माची वाढ होवून हा धर्म चांगलाच फोफावलेला दिसतो. इ.स. ५ व्या शतकातील गुप्त राजांच्या ताम्रपटावरून राजा सुबंधू याने बुद्ध धर्माच्या भिक्खूंना त्यांच्या उदरनिर्वाहासाठी व बौद्ध धर्माच्या मठास महिष्मती प्रदेशातील काही खेडी दान दिलेली होती. सांगी येथील शिलालेखाच्या पुराव्यात तेथील बौद्ध भिक्खूंना व धर्ममठास गुप्त राजांनी सोन्याची नाणी आणि काही जमिन दान दिल्याचा उल्लेख सापडतो. तसेच माळव्यातील काही श्रीमंत व्यापाज्यांनी या धर्मास आर्थिक मदत करून बौद्ध भिक्खूंना रोकड रकमेत अनुदान दिलेले होते यावरून माळव्याच्या प्रदेशात बौद्ध धर्म बऱ्याच मोठ्या प्रमाणावर फोफावून तो लोकप्रिय बनला होता यात शंका नाही. मंदसोर येथील इ.स. ५ व्या शतकाच्या शिलालेखावरून दत्ता भट्ट या प्रभावर राजांच्या सेनानीने बौद्ध स्तूप बांधण्यासाठी काही जमिन व खेडी दान दिल्याचा उल्लेख आढळतो आणि त्यातून बौद्ध स्तूप व

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research
Journal in Marathi, Hindi & English Languages

April-2020, Issue-64, Vol-01

Editor

Dr. Babu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubl@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

INDEX

01) STATUS OF WOMEN ENTREPRENEURSHIP IN INDIA
Dr. N. E. Bhangale, Bhusawal	14
02) Rural Youth and Social Change: A Sociological Study
Chithaiah P. & Dr. Chandrashekhar, Shankaraghatta	18
03) Forensic science and criminal investigation
Dimpal parmar, Gandhinagar	22
04) E-Books VS. Printed Books
DR. HD GOPAL, RAMANAGARA (DIST)	29
05) Analytical Study of mid Day Meal Scheme in primary school of Amravati ...
Dr. Jyoti V. Haware, Daryapur	34
06) ELECTRONIC PAYMENTS IN BURUNDI- A STUDY WITH REFERENCE TO ...
Mr. KARENZO JEAN & Mrs. NIBIGIRA NADINE, Burundi	37
07) Impact of yoga on physical and mental disorder
Dr. Suresh J. Mohatkar, Nagpur	44
08) Role of Ancient Licchavi(Vaishali) in the development of Archaeology
Dr. Nirbhay Kumar, Patna	46
09) A Geographical Analysis of the Sex Disparity of Literacy Population in ...
Prof. Lotan Z. Patil & Dr. B. D. Patil, Dist Dhule	49
10) A critical study of the implementation of crop loan in Aurangabad ...
Gokul Laxman Rakh & Dr. Madhukar Pandharinath Aghav, Dist-Beed	51
11) Need of Skill Development in Indian Scenario and Challenges Ahead
Dr. R. B. Rampure, Palam	56
12) Role of education in the development of socio-economic condition of ...
Mr. Raghavendra P. Salve & Dr. G. K. Boodeppa, Belagavi, Karnataka state	60
13) THE GREY AREA OF POLICE INVESTIGATIONS CALLED CUSTODIAN DEATH
Sanjulata, Pali	63

Museum, Yogendra Mishra (Part-I: History), Sita Ram Roy (Part-II: Catalogue of antiquates)

Deva Krishna and Mishra Vaishali excavation 1950; VishaliSangha, Vaishali 1961 Giles's Record of the Buddistic Kingdoms Jainism and Buddhism Dr. Hoernle, Calcutta Review April 1898

Jay Shree Mitra, Vaishalimahotasavke Pachashvarsh.

Kumar Dilip (1986). Archaeology of Vaishali. RamanandVidyaBhawan.

Muzaffarpur District Gazetteer

Patil D.R., The Antiquarian Remains In Bihar, K.P Jayascal Research Institute, Patna, 1963

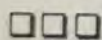
Singer Noel.F. (2008). Vaishali and the Indianization of Arakan. APH Publishing. ISBN 8131304051.

Singh B.P. Roy S.R. Vaishali excavation 1958-62 Government of Bihar, Patna, 1969

V.A. Smith., 1980, Early History of India Vaishali District Gazzetiar

Vaishali Excavations 1958-1962, the Government of Bihar, 1969

Watters T. On Yuan- Chwang travels in india, London, 1904.

A Geographical Analysis of the Sex Disparity of Literacy Population in Dhule District

Prof. Lotan Z. Patil

Smt. H. R. Patel Arts Mahila College Shirpur,
Dist Dhule

Dr. B. D. Patil

R. C. Patel Arts, Sci & Comm Collge Shirpur,
Dist Dhule

Abstract –

Education is a key factor for the rapid development of a country. It is not only the fruit of contemplation but also instrument of change. The present study deals with the decadal variation in sex disparity literacy population. It is the study of the change in male and female rate in district for the period of 2001-2011. The secondary data has been used for this study. The secondary data has been collected from the district census handbook. The researcher used David V. Sopher (1974) disparity index for the result analysis. It is found that female literary rate is lower than that of male literary rate which unlimately result in higher disparity index. When male literary rate is lower than female literary rate that time the result is Negative disparity index. Through the study it is observed that as per census 2001 Shirpur, tehsil have the Negative disparity index (-0.404)

Keyword – Geographical analysis, sex disparity, literacy, population.

Introduction –

Person age of 7 years and above who achieved both skills reading and writing with understand in any language is taken as literate. A person who can only read but cannot write is

INDEX

07

S.N.	Title of Research Paper	Author	Page No
1	Sustainable Development and Rural India	Dr. Nasiket Govindrao Suryavanshi Jyoti Pravinchandra Patil	1
2	The Issues and Challenges of Tribal Development	Baburao Sambhaji Jadhav	6
3	ग्रामीण भागाचा विकास झाला तरच ग्रामीण कुटुंबांच्या उपजिविकेचा व सन्मानाचा प्रश्न सुटेल-दृष्टीकोनावर आधारित विश्लेषण	प्रा. चंद्रप्रभा निकम	10
4	Special Provision For The Learner Belongs to Downtrodden ,Socially and Educationally Backward Sections of Indian Society	Dr.Chetna P.Sonkamble	14
5	महिला सबलीकरण प्रक्रियेत शिक्षणाचे महत्व (विशेष संदर्भ नवापुर तालुका)	डॉ. दिनेश जेरमा गावित	18
6	Assessment of Mungbean Germplasm for Seed Shattering Resistance	V. S. GIRASE, M. A. BARATE AND S. D. DEOKAR	21
7	Spatial Geographical Analysis of Changing sex ratio in Dhule District	Prof. Lotan Z. Patil	25
8	कोलाम आदिवासी समुदायावर सामाजिक बदलाचे परिणाम आणि समाजकार्य हस्तक्षेप	प्रा. डॉ. नंदा पांगुळ-बारहाते	28
9	Empowerment of Rural and Tribal Women	Dr. Pravin Mansing Kamble	32
10	पंचायत राज संस्थेच्या माध्यमातून ग्रामीण विकास	प्रा. राजेंद्रसिंह वा. दिक्षीत	36
11	Planning for Government Health Service Centres in ShahadaTahsil of Nandurbar District (M.S.)	Dr. Sandip Bhaskarrao Garud Mr. Mohan ArjunVasave	40
12	आदिम कोलाम जगातीची गाववांधणी आणि आरोग्य विषयक धारणा: एक समाजशास्त्रीय अध्ययन	डॉ. सीमा विठ्ठलराव शेते	47
13	Socio-Economic Empowerment of Tribal Women Through Wadi Programme – A Holistic Approach to Livelihood	Dr. Sneha Chandrapal	48

Spatial Geographical Analysis of Changing sex ratio in Dhule District

Prof. Lotan Z. Patil

Smt. H. R. Patel Arts Mahila
College, Shirpur, Dist Dhule

Introduction –

Sex ratio means the number of females per thousand males. Sex ratio is an index of socio-economic conditions prevailing in an area and is useful tool for regional analysis. It has a profound effect on the demographic structure of a region. It is an important feature of any landscape. The mortality rate is closely linked with the socio-economic development, therefore, the developed countries where the nursing facilities and medicale care are available in abundance, where the maternity deaths are absent and where the children of both sexes are equally cared for, the male mortality rate is higher than the female mortality rate at all ages and more so among the infants.

Imbalance sex ratio has adverse effect on demographic element like marriage, birth rate etc and non-demographic elements like migration, war business etc. The diseuilibrium in the number of men and women effects our social and economic lives. Sex ratio will be equal to one in the society of high birth and death rate and propotional of male and female are equal on the country, if these rates birth death are low, it means there is abundance of adults and old person and number of males will be lesser in the society. Lack of higher education, social awareness, negatively towards female child, bad conventions in the society are some of the major reasons for disparity for sex ratio. This disparity should be controlled otherwise in upcoming years the society will experience very bad scenario.

Key words –Geographical analysis, sex ratio, composition of population , growth of population.

Objectives –

- i) The study trends in changing sex ratio in Dhule district with Tahsil wise analysis.
- ii) To study the changing sex ratio in the Dhule District and comparer with Maharashtra state.

Study area –

Geographical Dhule district is located in the northern part of Maharashtra and lies on latitude viz $20^{\circ} 38'$ to $21^{\circ} 61'$ N and longitude $73^{\circ} 50'$ to $75^{\circ} 11'$ E. It is located on the merging point of three national highway namely NH-6 (Surat to Nagpur), NH-3 (Mumbai to Agra) and NH-211 (Dhule to Solapur). District is bounded by District Nadurbar in the North West. District Nashik is South and district Jalgaon in east. Dhule city is the headquarter of district Dhule and is located about 340 KM. NE of Mumbai while 350 KM north of Pune.

The total population as the district as per 2001 census is 17.08 lakh. The population of Schedule Caste and Schedule Tribe is 1.09 lakh and 4.44 lakh respectively which constituted 6.4 % and 25.9 % of the total population of the district. The male population is 8.78 lakh while female population is 8.30 lakh. The rural population is 12.62 lakh which constituted 73.9 % of the total population of the district while as urban population is 4.46 lakh which constitute 26.1 % population density of the Dhule district is 212 per sq. km.

Database and Methodology –

This study is based on secondary data. Dhule district Tahsil wise data is obtained from social and economic review of Dhule district and Maharashtra state level data is

obtained from website of census of India (1961-2011) Data is processed and presented through tables.

Discussion –

Table No. 1 shows the value of sex ratio of Dhule district as well as Maharashtra state. The status of female in census year I indicates the numbers of female-male in sex ratio, which is the proportion of female at per one thousand males. In the year 1961, the sex ratio was 936 females after one thousands male. While comparing this data with Maharashtra state, there is a great difference in statistics. The sex ratio started declining during 1951 to 1971. But after 1971, the sex ratio is slightly raised as it is 937 females after every one thousand males.

The sex ratio of Dhule district was higher 1961 to 2001 in comparison with Maharashtra state. In 1961 census year, 960 females were after per one thousand males while 948 females in 1971 which shows 12 females decline in the sex ratio. The same declining status in sex ratio is continued in 1991, 2001 and 2011, census year.

Table No. 1: Sex Ratio of Maharashtra State and Dhule District. (1961-2011)

Census Year	Maharashtra State	Dhule District
1961	936	960
1971	933	948
1981	937	953
1991	934	945
2001	922	944
2011	925	941

Source: www.Census of India.gov.in

Dhule district is comprised with four Tahsil-Shirpur, Shindkheda, Sakri and Dhule. While studying sex ratio of all these Tahsil, we find highest sex ratio in Sakri Tahsil, i.e. 977 in the census year 2001 and lowest sex ratio in the last five decades. The major problem before all these four Tahsil is the uneven sex ratios which show unstable increasing and declining status. While studying the statistical data, we do find that four Tahsil-Shirpur, Sakri, Shindkheda and Dhule had uneven growth and decline in sex ratio during their five decade period.

The second highest sex ratio is found in Shinkheda Tahsil i.e. 973 in the census year 1961. Tapi River is at its north which sustains Agriculture occupation, people do believe in equality between male-female. (Table No. 2)

Another Tahsil Sakri has remarkable increase in the sex ratio in the census year 1981 and in 2001. The growing sex ratio can be due to its geographical condition as Dhanora mountain is in the surrounding of sakri Tahsil. People of this Tahsil living in mountainous area have belief in equal sex ratio.

Dhule is the head quarter of this district. This Tahsil is a plain region. Though educational, medical, transportation facilities are available in this urban based Tahsil, the sex ratio is lowest and showed continuous four declining, but census year 2011 shows increased sex ratio in Dhule Tahsil. Sex ratio in the census year 2011 Sakri Tahsil is highest sex ratio and lowest sex ratio in Dhule tahsil.

RNI : DELHIN/2017/75205

वर्ष-3 अंक-9

ISSN : 2582-1679

08

भाषा सहोदरी

भाषा सहोदरी हिंदी

36. समकालीन राजनीति और दलित समाज	नुसरत जबी सिद्दिकी रदन	47
37. शिवानी का कहानी साहित्य – स्त्री और परिवार विमर्श	डॉ० राखी के० शाह	48
38. भारत की नई शिक्षा प्रणाली	कृष्णा आचार्या	49
39. कश्मीरी कविता : एक परिचयात्मक सिंहावलोकन	डॉ० महाराजकृष्ण मुस्सा	50
40. किन्नर विमर्श	डॉ० गुरिन्दर गिल	51
41. सम्प्रभुता, स्वतंत्रता, अधिकार और कर्तव्य में समन्वय	स्नेह लता	52
42. हिन्दी दलित स्त्री आत्मकथाओं में अभिव्यक्त मुक्ति के स्वर	मेघना यादव	53
43. किन्नर जीवन और सामाजिक प्रवाह	पूर्णमा पांडेय	54
44. विश्व में हिंदी का महत्व	आशा शर्मा	55
45. नवगीत में भारतीय मानस	डॉ० आशा रानी	56
46. नागार्जुन की कविता में लोक की व्याप्ति	डॉ० बीना शर्मा	57
47. हिन्दी बोलियों की सार्वभौमिक पहचान और मीडिया	डॉ० सुनीति एस० आचार्य	58
48. साहित्य में महिलाओं का योगदान	सन्तोष कुमारी	59
49. स्त्री और परिवार विमर्श	सूक्ष्म लता महाजन	60
50. किन्नर विमर्श : किन्नरी जीवन व्यथा	सुनीता मजूमदार	61
51. इंटरनेट पत्रकारिता : वैश्विक स्तर पर क्रांति	खुशीद आलम	62
52. विश्व में हिंदी का महत्व	आशा त्रिपाठी	63
53. भारतीय साहित्य में ग्रामीण जीवन	स्नेहल एस०के०	64
54. भारत में हिंदी की स्थिति	अशोक खरबंदा	65
55. महिलाओं की साहित्य में भागीदारी	गीता सिंह	66
56. गाँधी-दर्शन : शिक्षण-माध्यम के परिप्रेक्ष्य में	रघुनाथ पाण्डेय	67
57. हिन्दी साहित्य में नारी का योगदान	कमलाक्षी जी० पाटिल	68
58. हिंदी भाषा उद्भव-विकास और विश्व में हिंदी की स्थिति	डॉ० हीरा मीना	69
59. किन्नर विमर्श	शोफाली वर्मा	70
60. भारत में हिन्दी की स्थिति	डॉ० संगीता पाल	71
61. परिवार में स्त्री : स्थापित अथवा विस्थापित : भारत के परिप्रेक्ष्य में	रेनू यादव	72
62. विघटित परिवार और बच्चे : एक विश्लेषण (विशेष सन्दर्भ-हिन्दी कथा साहित्य)	डॉ० प्रीति अग्रवाल	73
63. सुशीला टाकमौरि कृत उपन्यास "वह लड़की" में नारी समस्या और चेतना	अनिता देवी	74
64. हिन्दी उपन्यासों में नारी चेतना (सामाजिक परिवेश के सन्दर्भ में)	डॉ० भारत भूषण	75
65. हिन्दी काव्य में दलित-विमर्श	डॉ० मिलिंद कांबले	76
66. इक्कीसवीं शती के हिंदी काव्य में दलित-विमर्श	प्रा० डॉ० मंगल ससाणे	77
67. भारतीय सम्प्रभुता : आरक्षण बनाम जातिवाद	राम शेख पंडित	78
68. हिन्दी में आदिवासी कवयित्रियों के काव्य में आदिवासी समाज	जसपाल कौर	79
69. पाठ्यक्रम और साहित्य	डॉ० विष्णु भण्डारी	80
70. समय से संवाद करती दलित कविताएँ	हरिकेश गौतम (NET/JRF)	81
71. गाँधी दर्शन की प्रासंगिकता	डॉ० श्रीमती हीना परवीन	82
72. हिन्दी की विकास यात्रा	डॉ० गौतम कुमार मीना	83
73. स्त्री और परिवार विमर्श	रीना ठाकुर	84
74. हिंदी कथा साहित्य में किन्नर विमर्श	डॉ० चित्रा मिलिंद गोस्वामी	85

I
N
T
E
R
N
A
T
I
O
N
A
L
R
E
S
E
A
R
C
H
F
E
L
L
O
W
S
A
S
S
O
C
I
A
T
I
O

Impact Factor - 6.625

(2019-20)

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

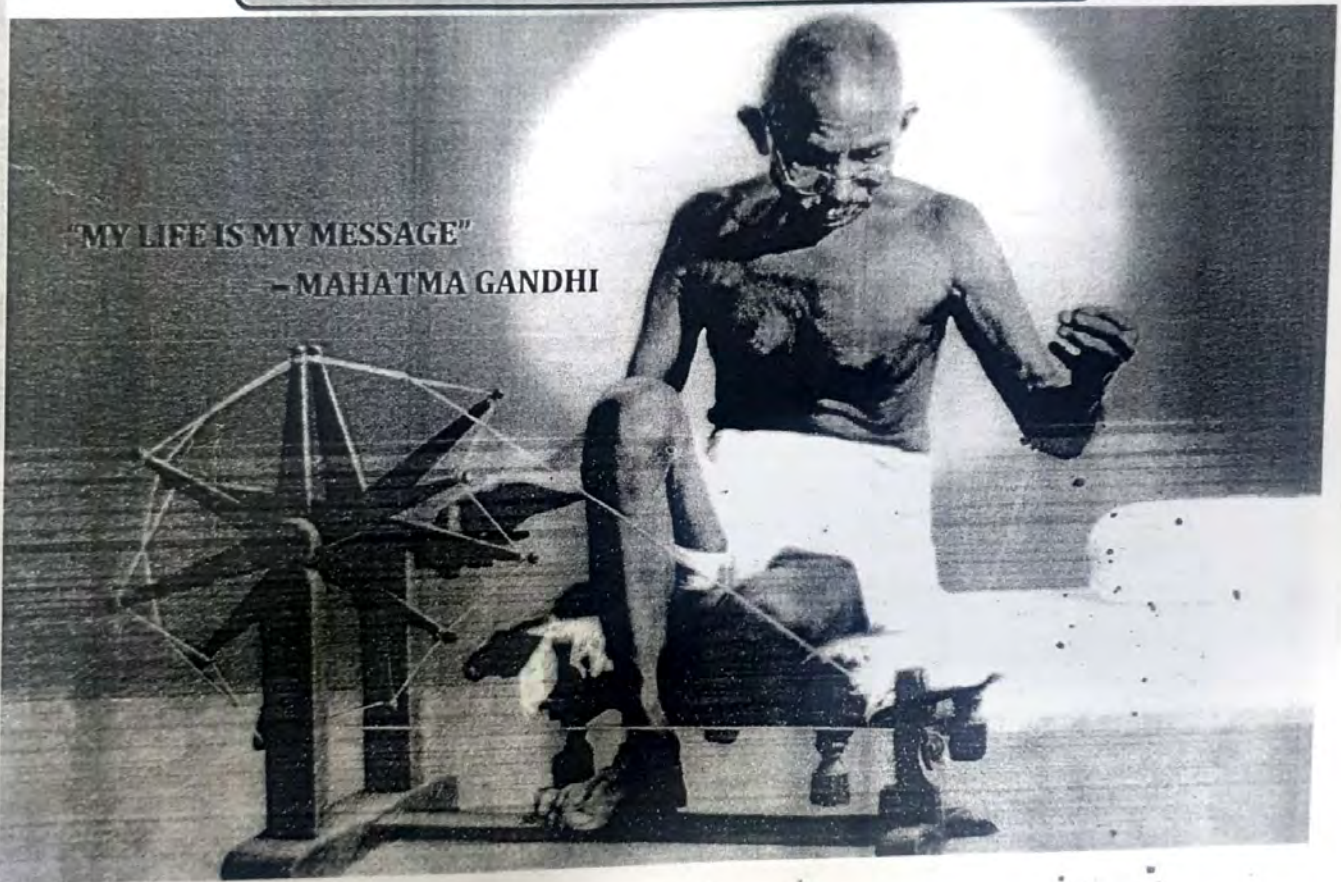
RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February - 2020 Special Issue - 224 (C)

RELEVANCE OF GANDHIAN THOUGHTS

"MY LIFE IS MY MESSAGE"
- MAHATMA GANDHI

Guest Editor :
Dr. Mrs. M. V. Waykole
Principal,
Bhusawal Arts, Science and P.O. Nahata
Commerce College, Bhusawal, Dist Jalgaon.

Executive Editor :
Dr. A. D. Goswami
Vice Principal,
Bhusawal Arts, Science and P.O. Nahata
Commerce College, Bhusawal, Dist Jalgaon.

Chief Editor :
Dr. Dhanraj T. Dhangar
(Yash)

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

31	'बकरी' नाटक में गाँधीजी के सिद्धांतों का दुर्व्यवहार	डॉ. पी. आर. गवळी	108
32	गाँधी विचारधारा और हिंदी उपन्यास	डॉ. जगदीश चव्हाण	113
33	हिंदी काव्य की सामाजिक चेतना पर गाँधीवाद का प्रभाव	डॉ. ईश्वर ठाकुर	117
34	महात्मा गाँधी विचारधारा का हिंदी कहानी पर प्रभाव	डॉ. प्रमोद पाटील	120
35	'मैला आँचल' उपन्यास पर गाँधी विचारधारा का प्रभाव	डॉ. अमृत खाडपे	122
36	प्रेमचंद के उपन्यास 'रंगभूमी' पर गाँधी चिंतन का प्रभाव	डॉ. महेश गांगुर्डे	124
37	कामायनी में गाँधीवादी चेतना	डॉ. रोशनी पवार	127
38	महात्मा गाँधी और सत्याग्रह	श्री राजेंद्र मोरे	131
39	माखनलाल चतुर्वेदी के काव्य पर गाँधीवाद का प्रभाव	डॉ. भगवान भालेराव	133
40	गाँधीवादी दार्शनिकता	डॉ. सुनीती आचार्य	135
41	प्रेमचंद के उपन्यासों में अभिव्यक्त गाँधी दर्शन	डॉ. प्रीति सोनी	138
42	बेरोजगारी समस्या का समाधान - गाँधीजी की नयी तालीम	डॉ. आफताब शेख, डॉ. बाबासाहेब शेख	141
43	'मोहन का मसाला' नाटक में गाँधीवादी विचारधारा	डॉ. अंशुमान मिश्र	143
44	हिंदी उपन्यासों पर गाँधीवादी चिंतन का प्रभाव	श्री अनिल सूर्यवंशी	146
45	हिंदी काव्य पर गाँधी विचारधारा का प्रभाव	प्रा. जाकीर शेख	148
46	गाँधी विचारधारा से प्रभावित उपन्यास : थकी हुई सुवह	डॉ. रेखा गाजरे, प्रा. राजाराम तायडे	151
47	गाँधी विचारधारा का हिंदी उपन्यास, कहानी, काव्य, तथा नाटकों पर प्रभाव	ज्ञानेश्वर बोडके	154
48	रामधारी सिंह दिनकर का गाँधीवादी चिंतन (कुरुक्षेत्र के विशेष संदर्भ में)	प्रा. अजित चव्हाण	156
49	हिंदी काव्य में अभिव्यक्त गाँधी दर्शन	डॉ. रेखा गाजरे	160
50	सिद्धांतों का यथार्थ परिचायक : महात्मा गाँधी	डॉ. रुपाली चौधरी	166
51	प्रेमचंद के उपन्यासों में चित्रित गाँधीवादी विचारधारा	डॉ. रेखा गाजरे, भावना बडगुजर	169
52	गाँधीवाद दर्शन का साक्षात्कार - प्रार्थना पुरुष	प्रा. निखिल तायडे	174
53	दुनियादी शिक्षा के प्रणेता - मोहनदास करमचंद गाँधी	प्रा. सुनिता पवार	178
54	विश्व ज्योति बापू : हृदयस्पर्शी काव्य	मुक्ति.जैन	181
55	'भूमिपुत्र' उपन्यास में गाँधी आचार संहिता	डॉ. मनोज पाटील, डॉ. गिरीश कोळी	184
56	महात्मा गाँधी के राजकीय विचार	दत्तात्रय कातडे	187
57	महात्मा गाँधी के आर्थिक विचार	प्रा. शरद शेलार	191
58	गाँधीजी के विचारों की सामाजिक कार्यों में भूमिका	डॉ. अभिलाषा पाठक	194
59	गाँधीजी की शैक्षिक विचारधारा	श्रीमती दिवणी एलकर	197
60	भावी विश्व व्यवस्था एवं अहिंसा की राजनीति	डॉ. विजय तूटे, प्रा. छोटू भावची	201
61	महात्मा गाँधी का शैक्षिक तत्त्वज्ञान	डॉ. दिनेश हंगे	204
62	गाँधीजी के शिक्षा दर्शन की प्रासंगिकता मनोवैज्ञानिक संदर्भ में	डॉ. इसपाक अली	207

गांधीवादी दार्शनिकता

डॉ. सुनीती आचार्य

एशोसिएट प्रोफेसर एवं हिन्दी विभागाध्यक्ष
श्रीमती.एच.आर.पटेल कला महिला महाविद्यालय,
शिरपुर जि. धुळे- ४२५४०५
घुमन्तु - ८४५९५०७५१०

गांधीजी के तीन बन्दर- 'बुरा मत देख, बुरा मत बोल, बुरा मत सुन' इन प्रतीकों से गांधीजी की दार्शनिकता को, उनके सिद्धान्तों को समझा जा सकता है | उनका कहना था कि हमें किसी से क्षमा याचना करनी पड़े या किसी के समक्ष लज्जित होना पड़े | यह आवश्यकता ही क्यों पड़े? आप पहले ही इतने सजग रहिये कि कोई आप पर उँगली न उठा सके, बुराई को देखना, अपशब्द कहना फिर निन्दा सुनना-करना, ऐसी बुराइयों से दूर रहकर बचा जा सकता है |

"बुरा जो देखन मैं चला, बुरा न मिलिया कोय,

जो तन खोजा आपना, मुझसे बुरा न कोय |"

इस सिद्धान्त के पालन करने की सीख गांधीजी के तीन बन्दर देते हैं |

१) अस्पृश्यता विरोधी गाँधी दर्शन : (Ethical ✓ Philosophical X)

छूआछूत का विरोध दर्शाते हुए उन्होंने स्वतंत्रता संग्राम के दौरान लोगों के घरों के पखाने स्वच्छ करने का अभियान चलाया, जो कार्य भंगियों का था, वो कार्य उन्होंने अपने हाथों से करना प्रारम्भ किया, अपनी पत्नी कस्तूरबा गाँधी और अपने अन्य अनुयायियों को भी इस घृणित कार्य के लिए प्रेरित किया और उन सबसे करवाया भी, गाँधीजी का मानना था कि जो घृणित कार्य कर अपनी जीविका चला रहे हैं, उन्हें हेय दृष्टि से नहीं देखना चाहिए और उनकी समाज में उपेक्षा भी नहीं करनी चाहिए, वो गंदा कार्य करता है इसलिए वो नीच कहलाते हैं, हम भी करेंगे तो क्या लोग हमें भी नीच जान हमसे भेदभाव करेंगे ? नहीं, क्यों कि हम कुल-गोत्रधारक हैं |

गाँधीजी ने इसी कारण भंगियों को 'हरिजन' नाम दिया, जैसे हम उस परमापिता की सृष्टि हैं वैसे ही इन बन्दों को भी उसीने बनाया है, अर्थात् यह सब भी भगवान के लोग हैं, घरों के पखाने साफ करके, झाड़ू लगाकर वो समाज में लोगों के बीच ऊँच-नीच के भेदभाव को मिटाना चाहते थे | सवर्ण-अवर्ण के भेद को मिटाने के लिए ही उनका एक प्रिय भजन था जिसे वो प्रार्थना के रूप में अपनाते थे | - "वैष्णव जनतौ तैने ही कहियें, जे पीर परायी जाणें रे--="

२) मानव मूल्य :-

उन दिनों फिरांगियों से भारतियों को बड़ा बेर भाव था | उस काल में गाँधीजी की एक अनुयायी विदेशी बालिका थी, जिसे गाँधीजी ने अपने सत्याग्रह में शामिल भी किया और पारिवारिक रूप से अपनाया भी, लोगों की कुटिलता से सुरक्षित रखने के लिए उसे पूर्णतः भारतीय सिद्ध किया और 'मीरौबेन' नाम दे दिया |

महात्मा गाँधी मानवाधिकारों के पक्षधर थे | मानवातावादी, दृष्टिकोण को अपनाता वो अपना मूलधर्म समझते थे | इसलिए उन्होंने 'हरिजन' सम्बोधन दे उनकी दयनीय दशा में सुधार लाने का प्रयास किया, मीरौबेन को फिरंगी होते हुए भी मुक्त हृदय से अपने संगठन-आन्दोलन में साझा किया | समानाधिकारों के समर्थक होने के कारण ही उन्हें जिन्ना की माँग के आगे झुकना पड़ा | भारत-पाक विभाजन के पीछे उनके आदर्शों-सिद्धान्तों की यह सोच बहुत गहरी थी, क्योंकि स्वतंत्रता और स्वेच्छा से जीने का समान अधिकार सबको है |

३) उदारवादी सिद्धान्तों के समर्थक -

अपने जीवन में उन्होंने उदारता को अत्यन्त महत्व दिया, यदि किसी ने हमसे सहायता माँगी है तो उसकी मुक्त कण्ठ-मुक्त हृदय से सहायता करो | इंदिराजी को गाँधी का नाम महात्मा गाँधी का दिया हुआ है, जिससे उनके राजनीतिक भविष्य में

2019-20

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318

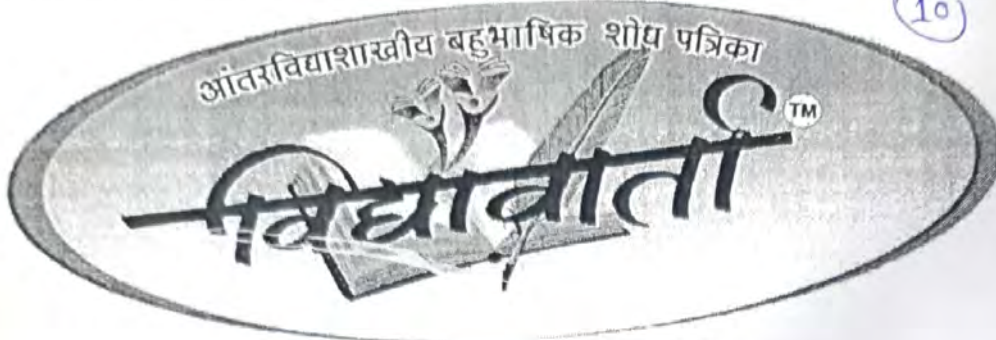
Vidyawarta[®]
Peer-Reviewed International Journal

April To June, 2020
Issue-34, Vol-04

01

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

April To June, 2020
Issue-34, Vol-04

Date of Publication
1 May 2020

Editor

Dr. Bapu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना मति गेली, मतीविना नीति गेली
नीतिविना गति गेली, गतिविना वित्त गेले
वित्तविना शूद्र स्वचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

-महात्मा ज्योतीराव फुले

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

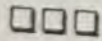
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

- 14) GROUND WATER RESOURCES IN MAHARAJGANJ DISTRICT- U.P.
DR. J. P. SINGH, Maharajganj - U.P. ||62
- 15) THEMES IN NATHANIEL HAWTHORNE'S THE SCARLET LETTER
Dr. Markas Laxman Sonawane, Dist. Aurangabad (Maharashtra) ||68
- 16) खानदेशातील आदिवासी लोकजीवनात मोह वृक्षाचे महत्त्व
प्रा.डॉ. रमाकांत अंबादास चौधरी, जि. धुळे ||71
- 17) कुटुंबातील कर्त्या व्यक्तीचा खून झालेल्या पिडीत कुटुंबाची वर्तमान जीवनशैली
डॉ. गणेश आर. गाडेकर, यवतमाळ ||73
- 18) अस्मिता योजनेमुळे किशोरवयीन मुर्तीच्या आरोग्यावर झालेला परिणाम
डॉ. राहुल जी. गोंडाणे, यवतमाळ ||78
- 19) मराठा घराण्यातील स्त्रियांचे लोकोपयोगी व सार्वजनिक हिताची कामे - एक दृष्टिक्षेप
प्रा. डॉ. रमेश घनराज जाधव, जि. धुळे ||83
- 20) जागतिक परिप्रेक्ष्यात होणारे बदल व भारतीय भाषासमोरील आव्हाने
डॉ. श्रीकृष्ण काकडे, अकोला ||86
- 21) पर्यावरण रक्षणाचा प्रयत्न
प्राचार्य डॉ. एस. के. खंगार, गडचिरोली ||88
- 22) मानवी स्थलांतरामुळे निर्माण झालेल्या सामाजिक समस्यांचे मानसशास्त्रीय अध्ययन
प्रा.डॉ. मोरे रविंद्र विठ्ठल, जि. धुळे ||90
- 23) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर : लोकशाहीत विरोधी पक्षसंबंधी विचार
भगवान ईश्वरलाल परदेशी, जि. धुळे ||93
- 24) सोशल मिडीयामुळे जीवनाला मिळतोय सोशल टच
रमेश अर्जुन पवार, सोलापूर ||96
- 25) शिरपूर शहरातील अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापकांचा संगणक वापराविषयीच्या भितीचा ...
डॉ. पुराणीक विजेंद्र श्रीकृष्ण, जि. धुळे ||98
- 26) मराठी विषयाच्या माध्यमातून जीवन कौशल्ये विकसित करून परिणामकारकता ...
भीमसिंग बालुसिंग गठोड & डॉ. आशा धारस्कर (भावसार), अकोला ||100

संस्थेच्या माध्यमातून कार्यरत आहे. पर्यावरण संरक्षण, संवर्धन आणि प्रदुषण नियंत्रण ही केवळ कायद्याच्या माध्यमातून शासनाने एकट्याने नियंत्रीत करण्याची बाब रहिलेली नाही. या करिता शासन सर्वसामान्य नागरीक व समाजातील विविध घटक नव्या यांनी सकारात्मक भूमिकेतून एकत्र येऊन, प्रदुषण नियंत्रणासाठी अथवा ग्लोबल वार्मिंगला आळा घालण्यासाठी संघटीतपणे काम करण्याची गरज निर्माण झाली आहे. समाजातील सर्व घटकांना संघटितपणे एकत्र आणून भविष्यात महाराष्ट्र समृद्ध पर्यावरणाच्या सोयीने प्रगतीपथावर वाटचाल करेल यासाठी महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळबरोबर समाजाने देखील कटिबद्ध होणे आवश्यक आहे.

संदर्भ -

१. निसर्गाची देन, उद्योजक मासिक जुलै २०१४
२. जागतिक पर्यावरण दिन विशेष, दैनिक लोकसत्ता २००८
३. पर्यावरण शिक्षा से जीवन की रक्षा, दैनिक भास्कर ५ जुन २०१२
४. धारपुरे विट्शठप पर्यावरण शास्त्र, पिंपळपुरे प्रकाशन, नागपूर २०११
५. सूर्यवंशी, ज्ञानेश्वर पर्यावरणशास्त्र, श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे ५ जुन २००७

मानवी स्थलांतरामुळे निर्माण झालेल्या सामाजिक समस्यांचे मानसशास्त्रीय अध्ययन

प्रा.डॉ. मोरे रविंद्र विठ्ठल
मानसशास्त्र विभागप्रमुख,

श्रीमती एच.आर.पटेल कला महिला महाविद्यालय शिरपूर, जि. धुळे

प्रस्तावना:-

मानवी प्रगतीचा संबंध स्थलांतराशी आहे किंवा स्थलांतरामुळेच मानवी प्रगती करणे शक्य आहे. स्थलांतर म्हणजे लोकांचे एका जागेहून दुस-या ठिकाणी होणारे स्थानंतर होय ते कधी उत्सर्जित तर कधी जबरदस्तीचे असू शकते, देशांतर, भटकंती, तीर्थक्षेत्र, पर्यटन, प्रवास किंवा देशांतर अशा विविध शब्दांचा अंतर्भाव स्थलांतर या संज्ञेत होतो. मराठी समाजापुरते बोलायचे गेल्या ५०० वर्षात तीर्थस्थापनाच्या आणी युद्धाच्या निमित्ताने मराठी समाजाचे स्थलांतर झाले, ते पुढे वाढले आणि रोजगारांच्या ही निमीत्ताने मराठी माणूस अमराठी प्रांतात जावू लागला. मराठ समाज साम्राज्याच्या विस्ताराकरीता १७ व्या १८ व्या शतकात महाराष्ट्राबरोबर बरीच घोडदौड झाली त्यातून उत्तर भागात शिंदे, होळकर, पवार या मराठ सरदारांप्रमाणे मराठी कुटुंबेही स्थलांतरीत झालेली दिसतात. दक्षिणेतले मराठ्यांचे स्थलांतर त्याही आधीचे आहे. शहाजीराजे भोसले यांच्या काळातच तामीळनाडूच्या तंजावर पर्यंत मराठ्यांचे राज्य पोहचले होते. या राजकीय पाश्चिमात्यभूमीचे मराठी समाजाच्या सामाजिक, सांस्कृतिक, आणि भाषिक पैलूंवर दूरगामी परिणाम झालेले दिसून येतात. महाराष्ट्राशी संबंधीत अनेक सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय आदी विविध पैलूंच्या संदर्भात स्थलांतरासंबंधी गांभीर्याने विचार करणे जरूरीचे आहे. महाराष्ट्रातील स्थलांतरीत आणि स्थानीकांच्या संस्कृती, भाषा, साहित्य, धार्मिक रूढी आणि राजकारण इत्यादींवर स्थलांतराचा काय परिणाम होतो. याचा विचार करणे महत्त्वाचे आहे.

विषय विवेचन :-

एका भौगोलिक भागातून किंवा राजकीय भागातून दुस-या भौगोलिक किंवा राजकीय भागात अल्पकाळासाठी किंवा दीर्घकाळासाठी वास्तव्य करण्याच्या हेतूने जाणा-या व्यक्तीच्या किंवा व्यक्ती-

2019 - 20

Impact Factor - 6.625

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

(11)

RESEARCH JOURNEY

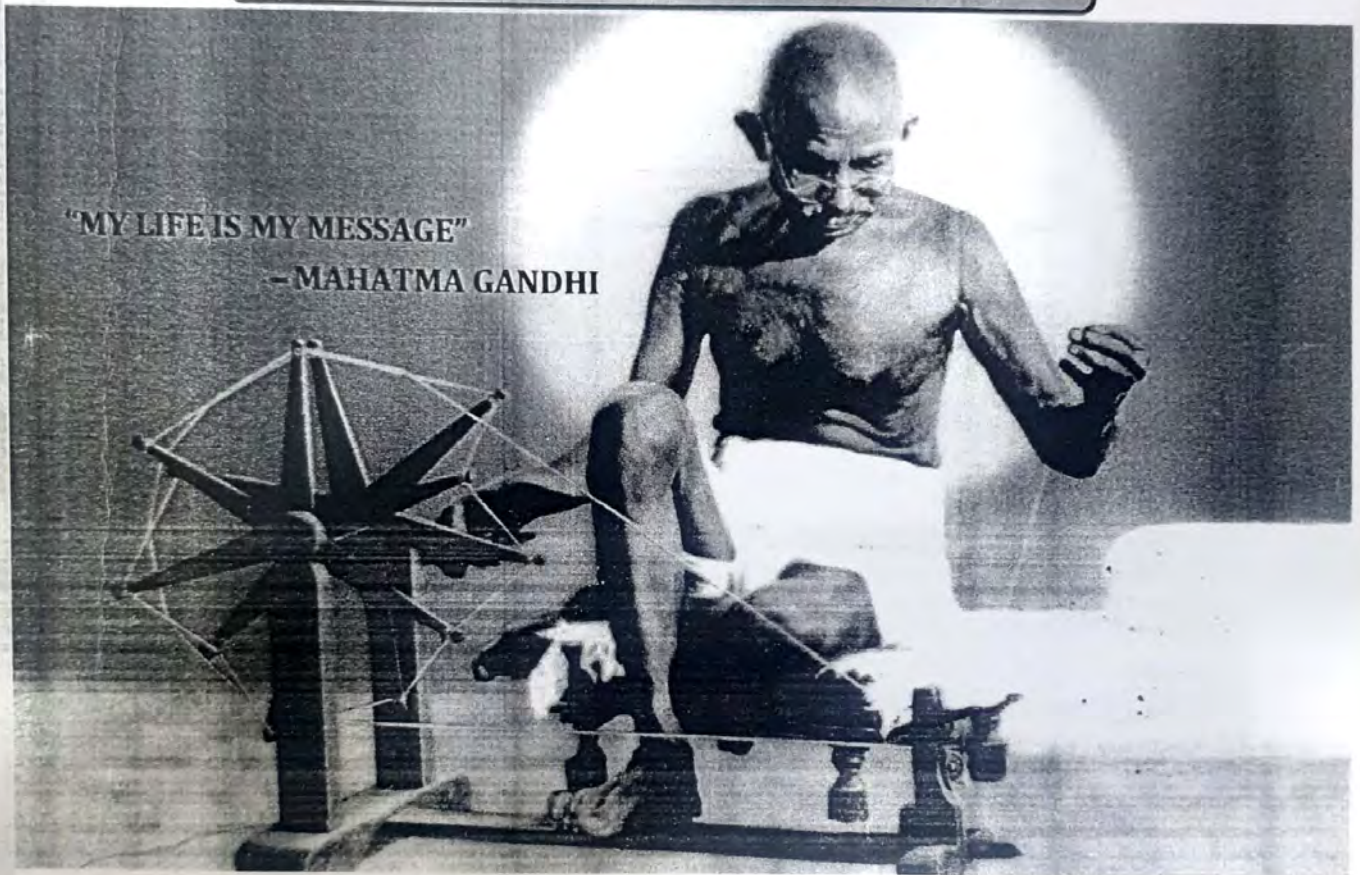
International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February - 2020 Special Issue - 224 (B)

RELEVANCE OF GANDHIAN THOUGHTS

"MY LIFE IS MY MESSAGE"
- MAHATMA GANDHI

Guest Editor :
Dr. Mrs. M. V. Waykole
Principal,
Bhusawal Arts, Science and P.O. Nahata
Commerce College, Bhusawal, Dist Jalgaon.

Executive Editor :
Dr. A. D. Goswami
Vice Principal,
Bhusawal Arts, Science and P.O. Nahata
Commerce College, Bhusawal, Dist Jalgaon.

Chief Editor :
Dr. Dhanraj T. Dhangar
(Yeola)

This journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

I
N
T
E
R
N
A
T
I
O
N
A
L
R
E
S
E
A
R
C
H
F
E
L
L
O
W
S
A
S
S
O
C
I
A
T
I
O
N

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	आज के संदर्भ में गांधी चिंतन की उपादेयता	प्राचार्य डॉ. विश्वास पाटील	05
2	मराठी साहित्य आणि गांधीजी	प्रा. भारती सोनवणे	10
3	महात्मा गांधीजींचे आर्थिक विचार	डॉ. एस.एम. बिराजदार	15
4	महात्मा गांधीजींचे स्त्रीविषयक विचार	डॉ. जयश्री महाजन, कांचन देसले	20
5	आधुनिक परिप्रेक्षातून महात्मा गांधी यांची ग्राम विकासाची संकल्पना	डॉ. जयश्री महाजन, समाधान कुंभार	24
6	महात्मा गांधींच्या सत्याग्रह विचाराची प्रासंगिकता	डॉ. अर्जुन येरगे	31
7	गांधीजींच्या अर्थशास्त्रीय दृष्टिकोनाचे अध्ययन	डॉ. दिनेश गावित	38
8	महात्मा गांधी यांचे शैक्षणिक विचार	प्रा. विनायक तंत्रे	40
9	महात्मा गांधींची सत्याग्रह संकल्पना	डॉ. संगीता शिंदे	44
10	महात्मा गांधींचे आर्थिक विचार	प्रा. गौतम हिंगोले	48
11	महात्मा गांधींचे पत्रलेखन : जनजागृतीचा अभिनय प्रयोग	प्रा. अरुण पाटील	52
12	महात्मा गांधींचे राजकीय विचार : एक अभ्यास	डॉ. दिलीप चव्हाण	55
13	महात्मा गांधींची ग्राम संकल्पना	भैय्यासाहेब देवरे	58
14	महात्मा गांधी यांच्या आर्थिक विचारांचा चिकित्सक अभ्यास	प्रा. लालचंद्र संते	61
15	महात्मा गांधींच्या शैक्षणिक तत्त्वज्ञानाची आजच्या काळासाठी उपयुक्तता	डॉ. सौ. विजया बाविस्कर	64
16	प्राचार्य शिवाजीराव भोसले यांच्या परीप्रेक्षातून गांधीजींच्या 'सर्वोदय' संकल्पनेतील मूलभूत गोष्टी	प्रा. मनोज उत्तमराव पाटील	68
17	महात्मा गांधींच्या विचारांची समर्पकता	श्रीमती एम.व्ही. चौधरी	72
18	महात्मा गांधींचे आर्थिक विचार	डॉ. सुरेश ढाके	77
19	महात्मा गांधींची 'ईश्वर' विषयक संकल्पना	डॉ. सचिन राजपूत	80
20	महात्मा गांधीजींचा सफाई कामगार विषयक दृष्टिकोन	डॉ. ए. डी. गोस्वामी, अमर जावळे	85
21	महात्मा गांधी व ग्रामराज्य संकल्पना	प्रा. सागर बडगे	87
22	महात्मा गांधींचे तत्त्वज्ञान	अधिकराव पाटील	90
23	महात्मा गांधींचे शैक्षणिक तत्त्वज्ञान	श्रीमती सुलक्षणा भरगंडे	93
24	व्यंगचित्रातून (कार्टूनसमधून) महात्मा गांधींचे कार्य	दिपक शिरसाट	98
25	गांधीजींच्या विचारातील ग्रामीण अर्थव्यवस्थेत पशुपालन व्यवसाय	डॉ. अकोशगीर गोस्वामी, अमोल बावस्कर	103
26	महात्मा गांधींचे सर्वोदय विषयक विचार	डॉ. एन.एस. बोरसे	106
27	मराठी कादंबरी आणि गांधीवाद	डॉ. रत्ना जवरास	109
28	महात्मा गांधी यांचे स्त्री सशक्तीकरणाबद्दलचे विचार	ज्योती पाटील	113
29	महात्मा गांधींच्या तत्त्वज्ञानातील 'सत्याग्रह' नावाचं अर्थ	मनोहर शिंदे	116
30	गांधीजींची शिक्षणप्रणालीची खरी जीवनप्रणाली	डॉ. सौ. सुषमा पाटील	119
31	स्वातंत्र्य चळवळीत खानदेशातील महिलांच्या स्वातंत्र्य लढ्याचे प्रणेते : महात्मा गांधी	प्रा. सुभाष धनगर	121
32	महात्मा गांधींचे शैक्षणिक तत्त्वज्ञान	डॉ. साहेब सातपुते	124

महात्मा गांधीजीच्या विचारांची समर्पकता

श्रीमती एम. व्ही. चौधरी

श्रीमती. एच. आर. पटेल कला महिला महाविद्यालय,

शिरपुर जि. धुळे- 425405

अर्थशास्त्र विभाग- मो. नं. 9423315846

Email- manichaudhari70@gmail.com

प्रस्तावना :

भारतासारख्या देशाला सक्तीच्या मोफत शिक्षणाची नितांत गरज आहे. असे महात्मा गांधीजीचे मत आहे. (त्यावर एकमेव उपाय म्हणजे शिक्षण होय) भारतात ८०% लोक शेती करतात १०% इतर उद्योग करतात अशा देशात एकमेव उपाय तो म्हणजे शिक्षण होय. एखाद्या शेतकऱ्याचा मुलगा आजचे शिक्षण घेतल्यानंतर शेतकामाला निरुपयोगी ठरेल याचे कारण काय ? आमच्या शाळांमधील मुले शरीरश्रमाचा प्रत्यक्ष तिरस्कार करीत नसतील पण कमीपणाच्या दृष्टीने पाहतात. परंतु मुलांमधील शारीरिक, मानसिक आणि आध्यात्मिक सुप्त शक्ती विकसित होईल. असा उपयोगी उद्योग, आम्ही असे केल्याने खेड्यांचा होत असलेल्या नाशाला पायबंद बसेल. ज्या समाजात श्रीमंत-गरीब हा भेद उरणार नाही आणि प्रत्येकाला रोटी मिळवून देणारे काम आणि पूर्वं व्यक्ती स्वातंत्र्याची हमी अशा समाजरचनेचा पाया घातला जाईल.

हात, पाय, डोळे, कान, नाक यांचा योग्य अभ्यास करून आणि सदुपयोगाचे शिक्षण देऊन तरच खऱ्या बुद्धीचा विकास होऊ शकेल. शरीर, मन आणि आत्मा यांच्या विकासात सुसंवादित्व नसण्याचे दुष्परिणाम स्पष्ट असून आमच्या सभोवार, चौफेर विद्यमान आहेत. पण आधुनिक विकृत संस्कारामुळे ते दिसून येत नाही. शरीर, बुद्धी, हृदय आणि आत्मा यांच्या बेरजेतून पूर्ण माणूस बनतो. त्यांच्या उचित सुसंवाद निर्माण होईल त्यालाच शिक्षण हे नाव शोभेल.

अशा प्रकारे संपूर्ण शिक्षण स्वाभाविक स्वरूपाचे राहिल मुलांवर कोणत्याही प्रकारे लादले जाणार नाही या उलट त्याचा आवडीने स्वीकार करतील हे शिक्षण जगातील सर्व शिक्षण पद्धतीपेक्षा फलदायी आणि स्वस्त असेल.

महात्मा गांधींचे हस्तव्यवसाय शिक्षणाबाबतीचे विचार :

हस्तव्यवसाय हा या योजनेचा केंद्रबिंदू असेल. विद्यार्थ्यांनी फक्त शाळेच्या संग्रहालयात ठेवण्यायोग्य निरर्थक वस्तु किंवा खेळणी बनवावी असा याचा अर्थ नव्हे. बाजारात विकल्या जातील अशा वस्तु तयार कराव्या. मारण्याच्या धाकाने कारखान्यात पूर्वी मुले काम करीत. तशीही मुले करणार नाही. याउलट त्या कामापासून मुलांना आनंद प्राप्त होऊन बुद्धीला उत्तेजन मिळत राहिल. आपल्या प्राथमिक शिक्षणाला चेष्टेचे स्वरूप आले. त्यामध्ये भारतातील खेड्यांचा आवश्यकता व गरजा यांचा मुळी विचार नसतो. तसेच शहरांचाहि विचार नसते. त्याऐवजी वर सुचविलेल्या शिक्षण पद्धतीत मुलांचा- मग ते खेड्यातील वा शहरातील असोत. भारताच्या सर्वोच्च आणि कायम तत्वांशी निगडित संबंध निर्माण होतो. त्यामुळे शरीर आणि मन दोघांचा विकास होतो. त्यामुळे मुलांना स्वतःचे देशाचे उज्वल भविष्य दिसू लागते. बालपणापासून चित्र रंगविण्यात भाग घेऊन आपोआप व्यवस्था निर्माण होईल.

जीवनातील प्रत्येक क्षण सत्कारणी लागला पाहिजे या तत्वांचे पालन शिकवणारे शिक्षण, नागरिकत्वाच्या गुणांचा विकास करणारे सर्वोच्च शिक्षण करावे. यामुळे शिक्षण बुनियादी अधिकाधिक स्वावलंबी बनत जाईल. आपल्या गरीब देशात हस्त व्यवसायप्रधान शिक्षण सुरु केल्याने दोन उद्दिष्टे साध्य होतील. एक तर मुलांच्या शिक्षणाचा खर्च निघेल व इच्छा असेल त्यांना भावी जीवनात उपजिविकेचा प्रश्न सोडविण्यास हि मदत होईल. या पद्धतीमुळे आमची मुले निःसंशय स्वावलंबी बनतील.

महात्मा गांधींचे स्त्री शिक्षणासंबंधी विचार :

या विषयाबाबत अजून मी स्पष्ट निर्णयापर्यंत पोहचलेलो नाही. माझे एवढेच म्हणणे की, पुरुषांच्या बाबतीत सुविद्ये जेवढे महत्त्व आहे. तेवढे ते स्त्रियांच्या बाबतीत हि आहे आणि जेथे विशेष सवलतीची गरज वाटेल तेथे त्यांना मिळाल्या.

Research Papers 2019-20

Impact Factor - 6.625

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

(12)

RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February - 2020 Special Issue - 224 (D)

RELEVANCE OF GANDHIAN THOUGHTS

"MY LIFE IS MY MESSAGE"

- MAHATMA GANDHI

Guest Editor :

Dr. Mrs. M. V. Waykole
Principal,
Bhusawal Arts, Science and P.O. Nahata
Commerce College, Bhusawal, Dist Jalgaon.

Executive Editor :

Dr. A. D. Goswami
Vice Principal,
Bhusawal Arts, Science and P.O. Nahata
Commerce College, Bhusawal, Dist Jalgaon.

Chief Editor :

Dr. Dhanraj T. Dhargar
(Yeola)

This Journal is Indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

I
N
T
E
R
N
A
T
I
O
N
A
L

R
E
S
E
A
R
C
H

F
E
L
L
O
W
S

A
S
S
O
C
I
A
T
I
O
N

30	Effects of Music in Transformation of Mr. M.K. Gandhi into BAPU : A Study	Rajashree Deshmukh	104
31	Religious Ideology of M.K Gandhi: A Way To Communal Harmony	Adnan Ahmed Shaikh	107
32	मानवतावादी क्रांतिकारी तत्त्वज्ञान - महात्मा गांधी	डॉ. ए. डी. गोस्वामी	111
33	गांधीवादाचा मराठी कालखंडाची विचार	डॉ. के. के. अहिरे	117
34	साने गुरुजींच्या कालखंडाची गांधी विचारांचा प्रभाव	प्रा. प्रशांत पाटील	122
35	गांधीवाद आणि मराठी साहित्य	डॉ. जे. एफ. पाटील	127
36	महात्मा गांधीप्रणित आध्यात्मधारित अर्थशास्त्र	डॉ. अमन बगाडे	133
37	महात्मा गांधी यांचे औद्योगिक विकासाबाबतचे विचार - एक अभ्यास	श्री. सतीष गोंडे	136
38	महात्मा गांधींचे शैक्षणिक तत्त्वज्ञान	प्रा. अर्चना लबडे	138
39	महात्मा गांधींची सत्याग्रहाची संकल्पना	डॉ. दत्तात्रय टेकाडे	141
40	महात्मा गांधी यांची संकल्पना व वर्तमान पारिप्रेक्षातील प्रासंगिकता : एक अध्ययन	प्रा. भूषण धनगर	149
41	एकविसाव्या शतकामध्ये गांधीजींच्या ग्रामस्वराज्य संकल्पनेची आवश्यकता	डॉ. प्रभाकर किर्तनकार	153
42	महात्मा गांधींच्या विचारांचा मराठी साहित्यावरील प्रभाव	डॉ. मारोती भोसले	155
43	महात्मा गांधींचे भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यात योगदान	प्रा. केशव पावडे	158
44	सर्वांचे सर्वांगीण कल्याण : महात्माजींचे सर्वोदय तत्त्वज्ञान	डॉ. पंकजकुमार नन्नवरे	163
45	म.गांधींचे तत्त्वज्ञान आणि हिंदू स्वराज्य	डॉ. सौ. उज्वला नन्नवरे	166
46	महात्मा गांधींच्या विचारातील स्त्री	प्रिती शुक्ला	169
47	गांधीजींच्या आर्थिक विचारांचा गर्भ - स्वावलंबन, स्वयंपूर्णता आणि श्रमप्रतिष्ठा	विलास सोळुंके	172
48	महात्मा गांधींच्या आर्थिक विचारांचे अध्ययन	अक्षय सपकाळे	176
49	महात्मा गांधी यांचे भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील योगदान	सोनाली जाधव	180
50	महात्मा गांधींची ग्रामस्वराज्य संकल्पना व ग्रामविकास : एक अध्ययन	राधिका पाटील	183
51	महात्मा गांधींची सत्याग्रह संकल्पना	डॉ. मीना काळे	186
52	महात्मा गांधींच्या विचारधारेतील समाजवाद	डॉ. प्रफुल्ल इंगोले	191
53	महात्मा गांधींचे सर्वोदय तत्त्वज्ञान	डॉ. संदीप नेरकर	195
54	महात्मा गांधींचे शिक्षणविषयक विचार	डॉ. राहुल सनेर	198
55	महात्मा गांधींचे आर्थिक विचार आणि ग्रामीण विकास	प्रा. संदेश धूम	203
56	महात्मा गांधी आणि धनकचरा व्यवस्थापन	प्रा. छाया ढिंगळे	206
57	मानवशास्त्रीय दृष्टीकोनातून महात्मा गांधींचे विचार	प्रा. साहेबराव राठोड	209
58	महात्मा गांधींचे आर्थिक विचार	वैशाली जवराळ	212
59	महात्मा गांधींचा रोजगार आणि ग्रामीण विकास संबंधीचा दृष्टीकोन	डॉ. किरण वारके	215
60	साने गुरुजींच्या साहित्यातील गांधी विचार	प्रा. पुरुषोत्तम महाजन	217
61	महात्मा गांधीजींची तत्त्वे : सत्य आणि अहिंसा	प्रा. लक्ष्मण घोटेकर	222
62	مہاتما گاندھی اور ان کے بیش قیمت نظریات	ڈاکٹر آفاق انجم شیخ	225

महात्मा गांधीचे शिक्षणविषयक विचार

डॉ. राहुल गोपीचंद सनेर

श्रीमती मधु अंनर पटेल कला महाविद्यालय,
जिजूर जि. भुवनेश्वर- 751004

प्रस्तावना :

स्वातंत्र्यपूर्व काळात शिक्षणाचा सर्वांगीण विकास करून तत्कालीन शिक्षणपद्धती मध्ये सुधारणा घडवून आणण्याचा प्रयत्न करणारे थोर व्यक्ती म्हणजे महात्मा गांधी होय. गांधीजींचे जीवन व कार्य यांचा परिघ नसलेली व्यक्ती अपवादभूतच ! गांधीजी हे केवळ राजकीय युद्धांगी नव्हते, भ्रम, समाजकारण, अर्थकारण, हरजनोद्धार, साहित्य, कला, ब्रह्मचर्य, निर्यातव्यार अशा जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रांत सर्वांगीण शिंतन व प्रत्यक्ष प्रयोग करून त्यांनी त्या क्षेत्रातील समस्यांचा प्रकाश टाकला आहे. मौलिक व अध्वन विचारसंपदा प्रगट केली आहे. शिक्षणाबद्दी क्षत्र अर्थातच त्यांनी वाढले गेले नाही. त्यांनी शिक्षणासकरी विचारमंथनच केले असे नव्हे तर संपूर्ण शिक्षणयोजना दृश्या सादर केली. संस्कारने या योजनांचा स्वीकार करून अनेक राज्यांमधून त्यानुसार शिक्षण देण्याचा प्रयत्नात केला. तोमधील अनेक तत्व आपल्या देशातील शिक्षणव्यवस्थेत आत्मसात करण्यात आले आहेत. तत्कालीन शिक्षणाक पुनर्घटनेच्या काळावर सर्वोत्तम अधिक परिणाम कोणाचा झाला असेल तर तो महात्मा गांधीजींचा.

गांधीजींचे शिक्षणविषयक विचार :

२२, २३, २४ ऑक्टोबर १९३७ रोजी गांधीजींनी वर्धा येथे झालेल्या शैक्षणिक परिषदेतून आपले शिक्षणविषयक विचार मांडले. त्यांच्या शिक्षणपद्धतीला 'वर्धा योजना', 'मुलांसाठी शिक्षण', 'नई तालीम', 'युनायिती शिक्षण', 'धार्मिक शिक्षण' व 'जीवन शिक्षण' इ. नावे दिली आहेत. रुढ अर्थाने महात्मा गांधीजी शिक्षणतज्ञ नव्हते. "मी शिक्षणक्षेत्रात अनाधिकारी व्यक्ती आहे व शिक्षणाचा जो रुढ व तांत्रिक अर्थ आहे त्यापामून मी अनाधिकारी आहे" असे गांधीजी म्हणत. पण ही त्यांची नम्रता होती. कारण गांधीजी स्वतः म्हटले होते की, "मी हिंदुस्थानला अनेक गोष्टी दिल्या, त्यात मी दिलेली वर्धा शिक्षण योजना व शिक्षणपद्धती ही सर्वांत महत्त्वाची गोष्ट आहे." वर्धा शिक्षण योजना ही त्यांच्या जीवनभर चालवलेल्या मंथनातील अमृत आहे.

महात्मा गांधीजींच्या शैक्षणिक तत्वज्ञानात निसर्गवाद, आदर्शवाद, वास्तववाद व कार्यवाद या चारही पंथांचा सुरेख समन्वय झालेला दिसून येतो. शिक्षणाच्या प्रक्रियेत हाताचे सुयोग्य स्थान पहिल्यांदा गांधीजींचे निर्धारित केले. हीच त्यांच्या शैक्षणिक तत्वज्ञानातील शिक्षण क्षेत्रास मिळालेली देणगी होय. हे त्यांनी समाज शिक्षण, प्रोढ शिक्षण, स्त्री शिक्षण, हरजन शिक्षण, विद्यापीठीय शिक्षण इ. संबंधी केलेल्या विवेचनावरून दिसते. भारतातीलच नव्हे तर पारचात्य विचारवंतही त्या शिक्षण योजनेकडे आशेने पाहत होते.

शिक्षण हे त्या समाजपरिवर्तनाचे एक प्रभावी साधन आहे. व्यक्ती व समाजजीवनास नवे वळण व दिशा देण्याचे शिक्षण हे प्रभावी माध्यम आहे हा विचार गांधीजींना पटला होता. महात्मा गांधीजी म्हणतात की, "शिक्षण हे काही साध्य नव्हे, ते एक साधन आहे. ज्या शिक्षणाने आपण चारित्र्यवान वनू तेच खरे शिक्षण मानता येईल."

केवळ उपजीविका व संपत्ती हा शिक्षणाचा हेतू अत्यंत गौण आहे. शिक्षणास उपजीविकेचे साधन समजणे ही तृच्छ वृत्ती होय. असे गांधी म्हणत. केवळ बुद्धीचा विलास दाखवणाऱ्या वाड्मयीन वा पुस्तकी शिक्षणपद्धतीला गांधीजींनी विरोध दर्शविला होता. पुस्तकी शिक्षण, पदव्या व त्यामुळे मिळणारे सुख या गोष्टींना तिलाजली घायला महात्मा गांधीजी नेहमी सांगत. शिक्षणामुळे शरीर, बुद्धी व हृदय या त्रिन्दींचा समतोल विकास साधला पाहिजे, असे महात्मा गांधीजींचे मत होते.

शिक्षणाची उद्दिष्टे :

- **स्वावलंबन व स्वयंपूर्णता :** महात्मा गांधी व्यवहारवादी शिक्षणतज्ञ होते. शिक्षणाने व्यक्तीला भावी जीवनात आधार मिळवून दिला पाहिजे. शिक्षणाने स्वतःची भाकरी मिळवून दिली पाहिजे, असे गांधीजींचे मत होते. महात्मा गांधीजींनी शिक्षणप्रक्रियेत श्रमास अधिक महत्त्व दिले आहे. शिक्षणामुळे बुद्धी, कृती व भावना यांचा समप्रमाणात विकास व्हावा, असे

Impact Factor – 6.625

E-ISSN – 2348-7143

13

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

Peer Reviewed-Refereed & Indexed Journal

January-February-March 2020

Vol.-7 Issue-1

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV'S Arts & Commerce College,
Yeola, Dist – Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :
Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

This Journal is indexed in :

- University Grants Commission (UGC)
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

25	A Study of Awareness of Primary School Teachers of ZP Towards Smartphone Uses in Teaching-Learning. Dr. Tushar Mali, Dr. Rahul Saneer	134
26	Development Procedure of the Farmers Environmental Attitude Scale Deepa Naik	139
27	Study on Educational Activities Carried out By Baha'i Community in Sangli and Neighbouring Areas with Relate to Social Integration & Intellectual Displacement of The Community. Siddhivinayak Shinde	144
28	Pak Sponsored Militancy Destroying the Identity of Muslims and Kashmiri Pandits Dr. Jiji Paul S.	150
29	Butca Monosperma (Lam.) Var. Lutea (Witt) Maheshwari (Fabaceae) : An Addition to the Flora of Yavatmal District (MS), India Eanguwar Reddy and U. B. Deshmukh	156
30	Ethanobotanical Studies on Cocculus Hirsutus (L.) Theob. Among the Indigenous People of Nizamabad and Kamareddy Districts, Telangana State Shivraj Bembrekar & Vijigiri Dinesh	159
31	Katherine Simmond's 'My Darling, My Cliche' Voices the Suffocation of Modern Educated Woman in Marriage Mr. Swapnil Alhat	162
32	Traffic and Noise Pollution Survey in and around Pune City (2011) Dr. Pandurang Patil	165
33	Glycogen Content of Some Cestode Parasites of Marine Fishes from Ratnagiri District (West Coast of India) R. R. Dandawate	170
34	Structural and Optical Properties of Electrochemically Deposited CdSe Thin Film S. V. Dhanwate & N. B. Kothawade	173
35	Extractive Value of Some Medicinal Plants of Satpuda Region from Jalgaon District (M.S.) S. V. Patil	177
36	An Overview of Related Literature Reviews on Psychological Well-Being of Farmers Deepa Naik	181
37	Mahatma Gandhi's Thoughts on Dietetics : Need of The Time Dr. Smita Chaudhari	186
हिंदी विभाग		
38	निराला की सामाजिक चेतना एवं मानवीय संवेदना डॉ. अरुण घोषरे	189
39	हिंदी तथा मराठी दलित नाटकों की चेतनागत भाषा डॉ. राजाराम कानडे	192
40	हिन्दी एवं मराठी दलित कहानियों में आंदोलकवादी विचारधारा : तुलनात्मक अध्ययन विप्रा राऊल	198
41	महाराष्ट्र के अग्रणी दलित चिंतक : डॉ. सूर्यनारायण रणमूने डॉ. जिभाऊ मोरे	205
42	कमलेश अग्रणी के उपन्यासों में कथा वैश्विक्य डॉ. संजय डोडरे	208
43	राष्ट्रभाषा हिंदी के प्रचार प्रसार में महाराष्ट्र का योगदान डॉ. कामिनी तिवारी	211
44	राष्ट्र निर्माण में डॉ. बी. आर. अंबेडकर का योगदान डॉ. राजाराम कानडे	215
45	विश्वभाषाओं से अनुवादित हिंदी की कहानी एवं काव्य साहित्य (अनुवादकार डॉ. धर्मवीर भारती के संदर्भ में) डॉ. साधना भंडारी	221
46	तुलनात्मक अनुभवान् स्वरूप एवं महत्त्व डॉ. गजानन बानखेडे	227
47	भारत में महिलाओं का सामूहिकरण डॉ. रमेश जोशी	231
48	'दुर्लभ परिवेश' नाटक में पारिवारिक विघटन एवं संघर्ष डॉ. अरुण घोषरे	235
49	दलितवादी के उपन्यासों में दलित चेतना डॉ. जिभाऊ मोरे	239
50	सामोन्ती हिंदी साहित्य की प्रमुख विधा-नवगीत डॉ. कामिनी तिवारी	241
51	'रिश्ता और अन्य कहानियाँ' : एक चिंतना डॉ. साधना भंडारी	245

A Study of Awareness of Primary School Teachers of ZP Towards Smartphone Uses in Teaching-Learning.

Dr. Tushar Madhukar Mali

(Assistant Professor)

SES R. C. Patel College of Education,
Shirpur, Dist-Dhule.

Dr. Rahul Gopichand Saner

(Assistant Professor)

SMT. H. R. Patel Arts Mahila College,
Shirpur, Dist-Dhule.

Abstract:

In the present investigation, an attempt has been made to study the Primary School Teachers of ZP towards Smartphone uses in Teaching-Learning. Normative survey method has been used in the present study. The sample was drawn of 154 primary teachers' by using Purposive Sampling Technique from Shirpur Tehsil, Maharashtra. Self made inventory is the tool used in the study. The findings of the study Primary teachers aware about use Smartphone teaching and primary teachers say Smartphone help to develop teaching efficiency of teacher.

Key notes: Primary Teachers, Smartphone and Teaching-Learning.

Introduction:

Smartphone have become the fourth human need. Has become such an integral part of life. Humans need it in every field. So human can no longer live without a Smartphone. The Smartphone is not only used for speaking now but has many other benefits. Watching videos on YouTube and learning something from them. From it, to dwell in our knowledge. Exchanging information, Express your opinion on a topic through social media. Reading news papers or watching news. Watching movies. Mobile learning is the ability to obtain or provide educational content on personal pocket devices such as Smartphone and mobile phones. At the same time, smart phones are becoming widely used in education. Teacher teaching should be excellent, while students should be well learning and understanding. Teachers easily explain to students the new concepts through YouTube, Wikipedia, Mobile Dictionary and Educational Application. Online classes have started nowadays. There are various online courses in higher education. This is where the study of teaching is carried out with the help of a smart phone. Become an online exam. The Smartphone plays an important role. Smartphone usage is becoming more prevalent in higher education. But in elementary education, do these teachers use Smartphone in their teaching? This is a must watch because the Smartphone can now become a good friend of teachers like Chalk and Board. Primary education can be more effective. Therefore, the researcher has studied Awareness of Primary School Teachers of ZP Schools towards Smartphone uses in Teaching-Learning.

Statement of problem:

The statement of problem is a declarative statement that gives direction to the research process. In this case the statement of the problem is "A study of Awareness of Primary School Teachers of ZP Schools towards Smartphone uses in Teaching-Learning"

Objective:

To study of Awareness of Primary School Teachers of ZP Schools towards Smartphone uses in Teaching-Learning.

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

Peer Reviewed-Referred & Indexed Journal

April 2020 Special Issue -246

Corona Warriors, Our Real Super Heroes

Stay Home Stay Safe Stay Alive

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
M.S.G. Arts, Science & Commerce
College, Malegaon Camp,
Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :
Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

58	मराठी नाटकातील महात्मा गांधीचे चित्रण	डॉ. अंजली मस्करेन्हूस	313
59	बागेमाग - रामीण ब्राम्हणबाब दाहक दलित	डॉ. प्रवीण कारंजकर	317
60	ब्रजभासातून साठे घाल्या बाबुभाजील लोकसंस्कृती	डॉ. सता जादे	322
61	डॉ. ब्राम्हणराव अंबेडकरांची धर्मचिंतना	सुनील वाघमारे, डॉ. भाऊसाहेब अदमाने	326
62	भारतीय रसायनशास्त्रातील गोदादा	डॉ. राजेंद्र बाटागे	332
63	मराठी साहित्य आणि मानसशास्त्र - परस्पर संबंध	डॉ. भास्कर शेळके	337
64	सांख्यिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळातील शिक्षकांमध्ये योग शिष्टाचारविषयी असलेल्या जाणीव-जागृतीचा अभ्यास	डॉ. राहुल सनेर, डॉ. तुषार माळी	346
65	महाराष्ट्रातील अदिवासी जमातींचा तिका निहाय लोकसंख्येचा अभ्यास - एक दृष्टीकोन	प्रा. डॉ. आर.एम. बाडिले	352
66	दुर्निवार वेधनात डॉ. बा. महादल यांचे योगदान	डॉ. सिद्धार्थ जाधव	357
67	मुघल दरबारातील दारुमीपत्रातून दिग्दर्शनातून मुघल मराठा संघर्ष (इ.स. १६८०-१७०७) मराठ्यांच्या विरोध संदर्भाने	डॉ. सुनील पुरी	361
68	लशाबाब व्यवस्थापन	प्रा. विरीश बर्बई	368
69	श्री शिवाजी शिष्टाचार संस्था, अमरावती द्वारे संचालित महाविद्यालयाच्या विद्यार्थी संघटनेतील सांख्यिक यशाचा अडावा	प्रा. देवेंद्र बान्धवे	371
70	राजकीय आयुनिरीक्षण - एक विद्येपणात्मक अभ्यास	डॉ. संभाजी पाटील	377
71	ज्योतिष सोमो सांपदेअभ्यास : आजच्या युवावयाची गरज	प्रा. राजेश वेडाम	382
72	मळभार वा दुसरे ज्ञानीन सोरन - अदिवासी संगीत संस्कृतीचे सक्षिप्त अध्ययन	डॉ. सारिका श्रावणे	389
73	साठेबाब मराठी नाटकातील सामाजिकता	डॉ. नितीन मोटे	393
74	बलवंतराव चव्हाण यांचा राष्ट्रीय संरक्षणविषयक दृष्टीकोन	डॉ. बाबासाहेब मोताळे	399
75	डॉ. ब्राम्हणराव अंबेडकरांचा श्री शिष्टाचारविषयक दृष्टीकोन	डॉ. शुभांगी लुंगे	404
76	महात्मा फुले आणि सामाजिक, धार्मिक स्वातंत्र्य	प्रा. राजेश्वर बुडुकलाळे	409
77	महाराष्ट्रातील मन्दीमारांच्या समस्या - उपाय	डॉ. अंजली मस्करेन्हूस	414
78	कोरोनाग्रस्त भारतीय अर्थव्यवस्था	डॉ. ए. डी. गोस्वामी	419
79	शेतीत सुदमसिध्दासरोवरचे नाविन्यपूर्ण तंत्रज्ञानाची गरज	डॉ. दिपा होळकर	424
80	प्रकारमाध्यमे आणि साहित्य व्यवहार	डॉ. भास्कर शेळके	430
81	राजकीय संयुक्त - एक विद्येपणात्मक अभ्यास	डॉ. संभाजी पाटील	433
82	मुलाखत : संवादांचे महत्त्वाचे साध्यम	डॉ. भाऊसाहेब गणे	440
83	लोकसंस्कृतीचे उपायक - विद्यार्थी आणि माकडवाले	डॉ. किरण पिंगळे	445
84	مراثی عربی اور اعجاز و ارتقاء	ڈاکٹر فریسی عسوق احمد عبدالمدوس سکولوی	450

या अंकाचे सर्व अधिकार प्रकाशकांनी राखून ठेवलेले आहेत. प्रकाशकांच्या पूर्वेपरवानगीशिवाय या अंकातील लेखांचे पुनर्प्रकाशन करता येणार नाही. या अंकात व्यक्त झालेली मते व विचार हे त्या लेखाच्या लेखकांचे वैयक्तिक विचार आहेत त्यांच्याशी संपादक किंवा प्रकाशक मात्तमच अग्रगण्यतेने असते नाही. लेखांच्या मुळ मातृकी प्रकाशनदालातील संपुर्ण जबाबदारी लेखाच्या लेखकांची असते.

- मुख्य संपादक, रितेश वर्मा

**प्राथमिक, माध्यमिक व उच्चमाध्यमिक शाळातील शिक्षकांमध्ये
योग शिक्षणाविषयी असलेल्या जाणीव जागृतीचा अभ्यास**

प्रा. डॉ. राहुल गांधीचंद सनेर

सहाय्यक प्राध्यापक

पंच. आर. पटेल महिला महाविद्यालय, शिरपुर, जि. धुळे

डॉ. तुषार मधुकर माळी

सहाय्यक प्राध्यापक

आर. सो. पटेल शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, शिरपुर,
जि. धुळे

सारांश-

प्राथमिक, माध्यमिक व उच्चमाध्यमिक शाळातील शिक्षकांमध्ये योग शिक्षणाविषयी असलेल्या जाणीव जागृतीचा सद्यस्थितीचा अभ्यास करणाऱ्यासाठी सर्वोत्तम पद्धतीचा अद्यतन कला आहे. सर्वेच्छेक नमुना निवड पद्धतीने प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळातील एकूण १०० ज्यो व पुरुष शिक्षकांची निवड करणायत आली होती. संशोधनासाठी सर्वोत्तम आवश्यक माहितीचे संकलन करणाऱ्यासाठी संशोधकाची स्वनिर्मित योग शिक्षण अभिवृत्ती शोधिका तयार करायान आली होती. सर्वोत्तम माहितीचे विरलपण करणाऱ्यासाठी टक्केवारी, मध्यमान, प्रमाणावयवलय व 't' मूल्या या संशुद्धारांमधे परिणामाचा अद्यतन करणायान आला होता. प्रस्तुत संशोधनाचे निष्कर्ष: ३५% ज्यो तर ६५% पुरुष शिक्षकांनी प्रतिकार दिल्या आहे. ५४% शिक्षक महामो योग करतात. २२% शिक्षकांनी योग शिक्षणा संदर्भातील कोर्स करलेले आहेत. ०५% शिक्षक योगा संदर्भात दुसऱ्यांना मार्गदर्शन करतात. ५४% शिक्षक हे सकाळी योग करतात असे दिसून येते. ज्यो व पुरुष शिक्षक तसेच प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावयवलय शिक्षकांमध्ये योग शिक्षणाविषयी जाणीव जागृती मारगडोच आहे असे दिसून येते.

प्रस्तावना-

अध्ययन-अध्यापन पद्धती विद्यार्थी केंद्रित असल्यामुळे शिक्षकांना मार्गदर्शकाची भूमिका पार पाडणे अतिशय महत्त्वाचे असते. शिक्षकास आदर्श आणि समाजाचा मार्गदर्शक घटक मानले जाते. विद्यार्थ्यांस शिक्षक आदर्श असतो. शिक्षक जे शिकवणार आणि सांगणार ते बरोबर आणि योग्य असते अशा धारणा मुलांची असते. शिक्षकांचा व्यक्तिमत्त्वाचा परिणाम हा विद्यार्थ्यांच्या मानसिकतेवर पडत असतो. शिक्षकांना सद्यस्थितीत असलेल्या परिस्थितीचे आकलन करून विद्यार्थ्यांसमोर आपले अध्यापन करावयाचे असते. कारण बर्गात अनेक प्रकारचे विद्यार्थी असतात. गाण्ट, भावनात्मक, प्रतिभावंत, सज्जनशील इ. अशा सर्वासमोर शिक्षकास सक्षमपणे घेचारिक आणि कृतिपुक्त उदाहरणाचा समावेश करून अध्यापनात करणे प्रभावापण करावे लागते. विद्यार्थ्यांना ज्ञानापाहो प्रकारचा मानसिक ताण होणार नाही याची काळजी शिक्षकांना घ्यावी लागते. शिक्षकांनाही अनेक वेळा विद्यार्थ्यांच्या समस्यांना सामोरे जावे लागते. त्यांच्या मनाचा अर्थिभाव समजून घ्यावा लागता. पालकांनाही मुलांच्या संदर्भातील दोष सांगताना पालकांच्या मनस्थितीचा विचार करावा लागता. आजची काही प्रतिभावंत मूल शिक्षकांच्या अध्यापना अगादरच अभ्यास करून आणत असतात. त्यांनी विचारलेल्या प्रश्नांना गांधीवून न जाता त्याच समाधान करणाऱ्याच कोशस्थ शिक्षकांजवळ असणे महत्त्वाचे असते. शाळांतील इतर कार्ये करतांना आपले अध्यापन सांभाळावे लागते. काही वेळेस अचानक आलेली कामांची व्योकात्मन ती पूर्ण करावयाची असतात. दिवसांतून कामांत कमी प्रत्येक शिक्षकाला चार तास उभे राहून अध्यापन करावे लागते. चार तास कालावे लागत. त्यामुळे शिक्षकांना भाविण्यातही समस्या येण्याची शक्यता असते. सामाजिक, कौटुंबिक आणि व्यावसायिक अशा सर्वेच ठिकाणी शिक्षकांकडे मार्गदर्शक म्हणून पाहिले जाते. त्याला अशा सर्वे ठिकाणी पुढाकार घेऊन आलेल्या समस्या सांडवायच्या असतात. शिक्षकांना आचारी आचारसंहिता, आपले मूल्या

Innovative Practices in
Teaching and Evaluation

© Reserved

■ Publisher

Rangrao Patil
3, Pratap Nagar,
Sant Dnyaneshwar Mandir Road,
Near Nutan Maratha Mahavidyalaya,
Jalgaon 425 001.

■ Phone | Web | Email

0257-2235520,2232800
www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

■ Edition | ISBN | Price

Feb. 2020
978-93-89501-41-4
₹ 395/-

■ Type Setting

Prashant Publications

.....
Disclaimer : Views expressed in the papers / articles and other matter published in this Book are those of authors. The editor and associate editors does not accept any responsibility and do not necessarily agree with the views expressed in the articles. All copyrights are respected. Every effort is made to acknowledge source materials used or referred to, but the Editorial Board and Publishers does not accept any responsibility for any inadvertent errors.
.....

18. **A study of importance of timely and specific feedback for assessment in Higher Education classroom**
Prof. Laxman S. Marathe
19. **Use of ICT Tools for Educational Assessment in Higher Education**.....
Dr. Kailas. S. Chaudhari
20. **Marching Towards Speedy Modern Technology (SMT)**.....
Dr. Poonam B. Waghmare
21. **Innovative Practices for Teaching & Learning in Higher Education**.....
Dr. Sunita Anil Nemade
22. **Innovative Practices in Teaching in Higher Education**.....
Dr. Priya Narendra Kurkure
23. **New Trend in Higher Education : Constructivist Evaluation**.....
Dr. Jayshri B. Patil
24. **Most Required Theme of Teaching in Higher Education of India**.....
V. N. Khandare and B. R. Shinde
25. **Team Teaching : An Innovative Practice in Teaching**.....
Gajanan Dhanraj Sapkal
26. **Effective E-Learning in Higher Education Through Moodle**.....
Smt. Harshali B. Patil
27. **Recent Approaches in Teaching Learning**.....
Dr. Kavita Maruti Ghughuskar
28. **Innovative Practices for Teaching in Higher Education**.....
Dr. D. Z. Chaudhary and Zafar Iqbal Z.
29. **ICT in Classroom : An Innovative Strategy in Teaching-learning**.....
Dr. Rahul Gopichand Saner
30. **ICT Enabled Education**.....
Dr. Hiralal Ramdas Chaudhari, Dr. Ravindra Vitthal More
31. **Role of Technology Supported Project Based Learning in Standardization of Higher Education**.....
Prof. Nanda Gemu Vasave
32. **Innovative Practices for Evaluation in Higher Education**.....
Dr. Narendrakumar D. Vasava
33. **A study of some web links related to pedagogy and pedagogical developments**.....
Dr. Kailas S. Chaudhari

मराठी

34. **अध्यापन व मूल्यमापनात शिक्षकांचा तंत्रज्ञान वापर : एक अभ्यास**.....
प्रा. डॉ. कैलास आर. खोंडे
35. **उच्च शिक्षणातून भारतातील पर्यावरणीय कायदा विश्लेषण**.....
प्रा. एम. एल. सावंत
36. **उच्च शिक्षणातील इतिहास अध्यापन व मूल्यमापनासाठीच्या सद्यकालीन पध्दती**.....
प्रा. डॉ. नानाजी दगा भामरे

ICT Enabled Education

Dr. Hiralal Ramdas Chaudhari, Dr. Ravindra Vitthal More

Smt. H. R. Patel Arts Mahila College,
Shirpur, Dist. Dhule, (Maharashtra) India

Introduction :

Data and Communication Innovation (ICT) in instruction is the mode of instruction that utilize data and communications innovation to back, improve, and upgrade the conveyance of information. Worldwide investigate has appeared that ICT can lead to an progressed understudy learning and superior instructing strategies. Presenting ICT into instruction is the reply for those who inquire; 'how can we increment the reach of our institution, to a bigger number of students?.' The Portable learning (m-learning) as a shape of e-learning may be a rising slant where the instruction has outgrown the physical imperatives of the classrooms and procured portability. Understudies get to data at whatever point and wherever they need, and educate that gives such progressed mechanical territories is rising in number day by day. Various devices/technology in ICT includes the access of course materials through inaccessible devices, Online advanced stores for addresses, course materials, and computerized library, Online/ cloud based scholarly administration systems, Employing the flipped classroom concept, Making utilize of handheld computers, tablet computers, sound players, projector gadgets etc. Also, the rising number of Gigantic Open Online Courses (MOOCs) just like the coursera and edx tells us that there's a gigantic request for off-the-class learning facilities. The future of our institutions will depend on whether or not they can satisfy those needs

Concept of ICT :

Information and communications innovation (ICT) is an extensional term for data innovation (IT) that stresses the part of bound together communications and the integration of broadcast communication and computers, as well as vital venture program, middleware, capacity, and varying media frameworks, that empower clients to get to, store, transmit, and control information. The term ICT is additionally utilized to allude to the meeting of varying media and phone systems with computer systems through a single cabling or interface framework. There are huge financial motivations to blend the phone arrange with the computer arrange framework employing a single bound together framework of cabling, flag

dissemination, and administration. ICT is an umbrella term that incorporates any communication gear including radio, tv, cell phones, computer and orga equipment, fawning frameworks and so on, as well the different administrations and apparatus with things such as video conferencing. ICT could be a very subject and the concepts are evolving. It covers item that will store, recover, control, transmit, or data electronically in a computerized frame (individual computers, advanced tv, e-mail, or robot). Hypothetical contrasts between interperson communication innovations and mass-communication innovations have been recognized by the region Piyush Mathur. Abilities System for the Data Age one of numerous models for portraying and oversteps competencies for ICT experts for the 21st century.

ICT Tools :

Schools utilize a assorted set of ICT instrument communicate, make, spread, store, and over information. In a few settings, ICT has too gotten to necessarily to the teaching-learning interaction, through such approaches as supplanting chalkboards with intuitively computerized whiteboards, utilizing students' possess smartphones or other gadgets learning amid lesson time, and the "flipped classroom" demonstrate where understudies observe addresses domestic on the computer and utilize classroom time more intuitively works out. Computer innovations other perspectives of advanced-culture have changed ways individuals live, work, play, and learn, affect the development and dissemination of information control around the world. Graduates who are recognizable with computerized culture progressively at a drawback within the national worldwide. There are numerous tools of ICT like-

- Desktop And Laptops
- Digital Cameras
- Photocopier
- Popplet
- Ipods
- Webboards
- Microphones
- Flash Discs
- Text Magnifier
- Projector
- Printer
- Tablets
- Pen Drive
- Ipads
- Scanners
- Dvds And Cds
- Video Games
- Head Wands

Innovative Practices in
Teaching and Evaluation

© Reserved

2019-20

ISBN = 02

■ Publisher

Rangrao Patil
3, Pratap Nagar,
Sant Dnyaneshwar Mandir Road,
Near Nutan Maratha Mahavidyalaya,
Jalgaon 425 001.

■ Phone | Web | Email

0257-2235520, 2232800
www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

■ Edition | ISBN | Price

Feb. 2020
978-93-89501-41-4
₹ 395/-

■ Type Setting

Prashant Publications

Disclaimer : Views expressed in the papers / articles and other matter published in this Book are those of the respective authors. The editor and associate editors does not accept any responsibility and do not necessarily agree with the views expressed in the articles. All copyrights are respected. Every effort is made to acknowledge source material relied upon or referred to, but the Editorial Board and Publishers does not accept any responsibility for any inadvertent omission.

18.	A study of importance of timely and specific feedback for assessment in Higher Education classroom	59
	Prof. Laxman S. Marathe	
19.	Use of ICT Tools for Educational Assessment in Higher Education	61
	Dr. Kailas. S. Chaudhari	
20.	Marching Towards Speedy Modern Technology (SMT)	64
	Dr. Poonam B. Waghmare	
21.	Innovative Practices for Teaching & Learning in Higher Education	66
	Dr. Sunita Anil Nemade	
22.	Innovative Practices in Teaching in Higher Education	70
	Dr. Priya Narendra Kurkure	
23.	New Trend in Higher Education : Constructivist Evaluation	73
	Dr. Jayshri B. Patil	
24.	Most Required Theme of Teaching in Higher Education of India	77
	V. N. Khandare and B. R. Shinde	
25.	Team Teaching : An Innovative Practice in Teaching	80
	Gajanan Dhanraj Sapkal	
26.	Effective E-Learning in Higher Education Through Moodle	83
	Smt. Harshali B. Patil	
27.	Recent Approaches in Teaching Learning	85
	Dr. Kavita Maruti Ghughuskar	
28.	Innovative Practices for Teaching in Higher Education	88
	Dr. D. Z. Chaudhary and Zafar Iqbal Z.	
29.	ICT in Classroom : An Innovative Strategy in Teaching-learning	91
	Dr. Rahul Gopichand Saner	
30.	ICT Enabled Education	94
	Dr. Hiralal Ramdas Chaudhari, Dr. Ravindra Vitthal More	
31.	Role of Technology Supported Project Based Learning in Standardization of Higher Education	97
	Prof. Nanda Gemu Vasave	
32.	Innovative Practices for Evaluation in Higher Education	100
	Dr. Narendrakumar D. Vasava	
33.	A study of some web links related to pedagogy and pedagogical developments	106
	Dr. Kailas S. Chaudhari	

मराठी

34.	अध्यापन च मूल्यमापनात शिक्षकांचा तंत्रज्ञान चापर : एक अभ्यास	109
	प्रा. डॉ. कैलास आर. खोंडे	
35.	उच्च शिक्षणातुन भारतातील पर्यावरणीय कायदा विश्लेषण	111
	प्रा. एम. एल. सावंत	
36.	उच्च शिक्षणातील इतिहास अध्यापन च मूल्यमापनासाठीच्या सद्यकालीन पध्दती	111
	प्रा. डॉ. नानाजी दगा भामरे	

ICT Enabled Education

Dr. Hiralal Ramdas Chaudhari, Dr. Ravindra Vitthal More

Smt. H. R. Patel Arts Mahila College,
Shirpur, Dist. Dhule, (Maharashtra) India

Introduction :

Data and Communication Innovation (ICT) in instruction is the mode of instruction that utilize data and communications innovation to back, improve, and upgrade the conveyance of information. Worldwide investigate has appeared that ICT can lead to an progressed understudy learning and superior instructing strategies. Presenting ICT into instruction is the reply for those who inquire; 'how can we increment the reach of our institution, to a bigger number of students?.' The Portable learning (m-learning) as a shape of e-learning may be a rising slant where the instruction has outgrown the physical imperatives of the classrooms and procured portability. Understudies get to data at whatever point and wherever they need, and educate that gives such progressed mechanical territories is rising in number day by day. Various devices/technology in ICT includes the access of course materials through inaccessible devices, Online advanced stores for addresses, course materials, and computerized library, Online/ cloud based scholarly administration systems, Employing the flipped classroom concept, Making utilize of handheld computers, tablet computers, sound players, projector gadgets etc. Also, the rising number of Gigantic Open Online Courses (MOOCs) just like the coursera and edx tells us that there's a gigantic request for off-the-class learning facilities. The future of our institutions will depend on whether or not they can satisfy those needs

Concept of ICT :

Information and communications innovation (ICT) is an extensional term for data innovation (IT) that stresses the part of bound together communications and the integration of broadcast communication and computers, as well as vital venture program, middleware, capacity, and varying media frameworks, that empower clients to get to, store, transmit, and control information. The term ICT is additionally utilized to allude to the meeting of varying media and phone systems with computer systems through a single cabling or interface framework. There are huge financial motivations to blend the phone arrange with the computer arrange framework employing a single bound together framework of cabling, flag

dissemination, and administration. ICT is an umbrella term that incorporates any communication gadget, including radio, tv, cell phones, computer and organize equipment, fawning frameworks and so on, as well as the different administrations and apparatus with them such as video conferencing. ICT could be a wide subject and the concepts are evolving. It covers any item that will store, recover, control, transmit, or get data electronically in a computerized frame (e.g., individual computers, advanced tv, e-mail, or robots). Hypothetical contrasts between interpersonal-communication innovations and mass-communication innovations have been recognized by the rationalist Piyush Mathur. Abilities System for the Data Age is one of numerous models for portraying and overseeing competencies for ICT experts for the 21st century.

ICT Tools :

Schools utilize a assorted set of ICT instruments to communicate, make, spread, store, and oversee information. In a few settings, ICT has too gotten to be necessarily to the teaching-learning interaction, through such approaches as supplanting chalkboards with intuitively computerized whiteboards, utilizing students' possess smartphones or other gadgets for learning amid lesson time, and the "flipped classroom" demonstrate where understudies observe addresses at domestic on the computer and utilize classroom time for more intuitively works out. Computer innovations and other perspectives of advanced culture have changed the ways individuals live, work, play, and learn, affecting the development and dissemination of information and control around the world. Graduates who are less recognizable with computerized culture are progressively at a drawback within the national and worldwide. There are numerous tools of ICT like-

- Desktop And Laptops
- Digital Cameras
- Photocopier
- Popplet
- Ipods
- Webboards
- Microphones
- Flash Discs
- Text Magnifier
- Projector
- Printer
- Tablets
- Pen Drive
- Ipads
- Scanners
- Dvds And Cds
- Video Games
- Head Wands

2019-20

भारतातील राजकीय व सामाजिक चळवळी

मुख्य संपादक
प्राचार्य. डॉ. आय. डी. पाटील
संपादक
प्रा. डॉ. आर. एन. शेवाळे
प्रा. पी. एम. सोनवणे

ISBN
03

- महाराष्ट्रातील आंबेडकरी चळवळ : एक अवलोकन ३०७
- प्रा. प्रकाश मानसाराम सोनवणे, मुक्ताईनगर
- प्रा. महेंद्रसिंग मंगलसिंग चव्हाण, मुक्ताईनगर
- दलित चळवळ ३११
- डॉ. महेश प्रल्हादराव गोमासे, नेरपरसोपंत, जि. यवतमाळ
- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे वर्गीय विचार आणि ३१७
दलित कम्युनिष्ट चळवळ
- प्रा. वाघमारे एच. टी., चांदोरी, जि. नाशिक
- भारतातील दलित चळवळ ३२६
- डॉ. ज्ञानेश्वर काशिनाथ भामरे, नगांव
- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची लोकपत्रकारिता..... ३३२
- परदेशी भगवान ईश्वरलाल, शिरपूर
- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या दलित चळवळीचे अध्ययन .. ३३६
- प्रा. डॉ. रविंद्र पुंडलिक पाटील, नगांव
- दलित महिलांची चळवळ ३४०
- डॉ. सौ. शारदा गोविंदराव बंडे, पूर्णा. (ज.) जि. परभणी
- दलित चळवळ एक बदलती दिशा ३४४
- प्रा. सौ. कांबळे सुनिता शंकरराव, हन्णेगाव, जि.नांदेड
- महाराष्ट्रातील दलित चळवळ एक मागोवा ३४९
- प्रा. मगरे एम. के., जाफ्राबाद जि. जालना
- भारतातील दलित चळवळ ३५३
- नारायण रामलाल उंबरे, जळगांव
- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरोत्तर दलित चळवळ ३६१
- प्रा. हनुमंत भारत सरतापे, नवापूर
- दलित चळवळ - एक विश्लेषणात्मक अभ्यास ३६५
- प्रा. आर. एस. कोरडे, वरवट बकाल, जि. बुलडाणा
- महाराष्ट्रातील दलीत चळवळ ३७१
- प्रा. पवार बळीराम वसंतराव, किनगाव, जि.लातूर
- दलित चळवळीत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान ३७५
- प्रा. कमलाकर शरद इंगळे, पाचोरा
- प्रा. डॉ. के. जी. पोकळे, चौसाळा, ता. जि. बिड

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची लोकपत्रकारिता

परदेशी भगवान ईश्वरलाल
(इतिहास विभाग) श्रीमती एच.आर.पटेल महिला महाविद्यालय शिरपूर, जि. धुळे

प्रस्ताविक :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे असे एक थोर समाजचितक आणि संस्कृतिपुरुष होते, ज्यांना आमूलाग्र समाजपरिवर्तन हवे होते. त्यासाठी महाराष्ट्रातील अनेक समाजकारणी व राजकारण्यांप्रमाणे वृत्तपत्राच्या माध्यमातून समाजोन्नती होईल यावर त्यांचा विश्वास होता. 'मूकनायक' च्या पहिल्या अग्रलेखात त्यांनी म्हटले होते, आमच्या या बहिष्कृत लोकांवर होत असलेल्या व पुढे होणाऱ्या अन्यायावर उपाययोजना सुचवल्यास, तसेच भावी उन्नती व तिचे मार्ग यांच्या खऱ्या स्वरूपाची चर्चा हाण्यास वर्तमान पत्रासारखी अन्य भूमी नाही. (मूकनायक ३१ जानेवारी १९२०)

उद्देश :

- १) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी पत्रकारितेचा अभ्यास करणे.
- २) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या पत्रकारितेचा समाजामध्ये जाणीव व जागृती करणे.

विषय विवेचन :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची पत्रकारिता ही प्रामुख्याने लोकपत्रकारिता आहे. त्यांच्या या लोकहितवादी पत्रकारितेने लोकजागृती, लोकप्रबोधन लोक शिक्षण, लोककल्याण आणि लोकविकासाच्या प्रक्रियेत गतिमान केले. भारतीय पत्रकारितेमध्ये सामान्यतः तीन प्रवाह आढळून येतात. पहिला प्रवाह हा द्विभाषिक वृत्तपत्रांचा असून, ही वृत्तपत्रे नागरी पत्रकारितेचे प्रतिनिधित्व करतांना आढळतात. नागरी पत्रकारितेचा प्रारंभ इ.स. १८२१ च्या मागेपुढे झालेला आढळून येतो. जेम्स ऑगस्टच्या 'हिकी' पासून भारतीय आंग्ल पत्रकारितेत प्रारंभ झाला. बाळशास्त्री जांभेकरांच्या 'दर्पण' पासून (इ.स. १८३२) हा प्रारंभ झालेला आहे. इ.स. १८३२ ते १८७७ पर्यंत मराठी भाषेत जी वृत्तपत्रे आणि विशेषतः नियतकालिके होती, ती भारतीय समाजाला प्रबोधनासाठी, लोककल्याणासाठी, लोकजागृतीसाठी होती.

इ.स. १८७७ च्या सप्टेंबर महिन्याच्या २४ तारखेला 'दीनबंधू' या नियतकालिकाचा प्रारंभ झाला आणि महात्मा फुले यांच्या प्रेरणेने स्थापन झालेल्या या नियतकालिकाने पत्रकारितेत नवी उभारणी देण्याचा प्रयत्न केला.

ISBN-978-93-84593-96-4

Indian Council of Social Science Research (ICSSR) New Delhi
Sponsored National Seminar on

Black Money and Its Impact on Indian Economy

Black Money Outflows (in US\$ bn avg)

510.29 Cumulative

ISBN
04

Black Money

Black Money
In
Indian economy

Editor

Dr. Abasaheb Hange

2019-20

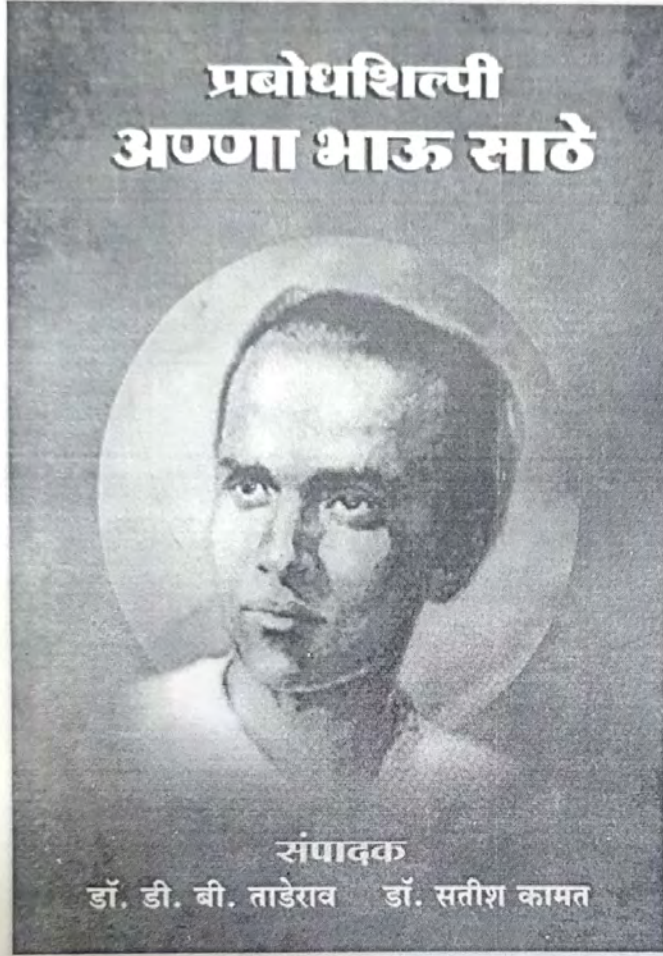
84593-96

Chinmay Publication Aurangabad

ISBN-978-93-84593-96-4

Sr. No.	Title of the Papers	Name of Authors	Page No.
45	भ्रष्टाचार रोखण्यामधील प्रसारमाध्यमांची भूमिका आणि कार्य	रामानंद व्यवहारे	143
46	काळा पैसा व भारतीय अर्थव्यवस्थेचे होणारे परिणाम	हांगे ए.एस. चौधरी व्ही.एम.	147
47	काळा पैसा आणि त्याचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होणारे परिणाम	हनूमंत भुमकर कोकाटे जी.एस.	150
48	काळ्या पैशासंदर्भात भारतीय अर्थव्यवस्थेची वास्तवीक परीस्थिती आणि परिणामांचे विश्लेषण	डी.डी.भोसले	153
49	काळ्या पैशाचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम	बोडगे एस.जी.	156
50	भारतीय अर्थव्यवस्थेवर काळ्या पैशाचे झालेले परिणाम	मनिषा चौधरी	158
51	काळ्या पैसा व भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होणारे परिणाम	हांगे ए.एस. चौधरी व्ही.एम.	160
52	काळ्या पैशाचे अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम	के.एस.घोडके	163
53	भारतीय अर्थव्यवस्थेवर काळ्या परिणाम	रामदास मुक्ते	166
54	काळ्या पैशामुळे भारतातील समाजावर होणारे परिणाम	राठोड सुभाष	169
55	काळा पैसा आणि भारतीय अर्थव्यवस्था	साबळे एकनाथ	172
56	भारतीय अर्थव्यवस्था: निश्चलनीकरण आणि काळा पैसा	राम ताटे	175
57	भारतीय अर्थव्यवस्थेवर काळ्या पैशाचा परिणाम	सि.एस. वाकोडे सि.एन. कोकाटे	177
58	काळा पैसा : भारतीय अर्थ व्यवस्थेवरील परिणाम	एस.जी.बिराजदार एस.ए.सांगळे	180
59	भ्रष्टाचार : समाजाला लागलेली वाळवी	शिवाजी चौगुले	1833
60	भारतातील काळा पैसा : परिणाम व उपाय	शेळके सी.एस.	186
61	काळा पैसा एक सामाजिक समस्या	खेत्री एच.आर.	190
62	भारतातील काळा पैसा : कारणे, परिणाम व उपाय	डॉ. चव्हाण एम.एच.	193
63	भारतातील काळ्या पैशावर नियंत्रण : एकजट्टीक्षेप	राम शेवलीकर	198
64	भारताचा काळा पैसा व भ्रष्टाचाराविरुद्धचा लढा	पोटे बी.टी	200
65	काळ्या व्यवहाराचे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील विविध क्षेत्रातील परिणाम.	दत्तात्रय नेटके	204
65	भारतीय अर्थव्यवस्था आणि काळा पैसा	देविदास नागरगोर्जे	206

BLACK MONEY AND ITS IMPACT ON INDIAN ECONOMY

2019-20

ISBN
2019-20 (05)

२९	आण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील समाज डॉ. सुनिल मुखदेव लोखंडे	१७९
३०	अण्णा भाऊ साठे यांच्या कथांमधील समाजदर्शन डॉ. वर्षा शिरीष फाटक	१८३
३१	आण्णा भाऊ साठे यांच्या कादंबरीतील स्त्री पात्रांचा विविधांगी अभ्यास डॉ. लक्ष्मण गीते	१९०
३२	अण्णा भाऊ साठे यांचे कथासाहित्य आणि समकालीन वास्तव डॉ. भूषण ज्ञानदेव काटे-पाटील	१९४
३३	अण्णा भाऊ साठे : एक थोर साहित्यिक डॉ. विद्या शरद मोदी	१९९
३४	अण्णा भाऊ साठे : आजरांमर साहित्याचा निर्माता डॉ. शेख शहाजहान बशीर	२०५
३५	अण्णा भाऊ साठे : एक प्रभावी व्यक्तिमत्व डॉ. अर्चना टाक	२०८
३६	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील स्त्री चित्रण शेख समरिनबेगम इब्राहिम	२११
३७	अण्णा भाऊ साठे : एक बहुआयामी व्यक्तिमत्व डॉ. राजेंद्र यादवराव बारसागड	२१६
३८	अण्णाभाऊंच्या साहित्यातील स्त्री जीवन डॉ. महादेव सदाशिव डीसले	२२१
३९	अण्णाभाऊ यांची लोकनाट्ये : समाज जागृतीचे ऐतिहासिक कार्य अजयकुमार प्रल्हाद लोखंडे	२२७
४०	अण्णा भाऊ साठे यांचा सामाजिक आणि आर्थिक दृष्टिकोन प्रा. सुर्यकांत प्रभाकर माने, सौ. ईशा जगदीश गोताड	२३२
४१	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील आंबेडकरी विचारांची प्रासंगिकता डॉ. कहाळेकर सी. एम.	२४०
४२	अण्णा भाऊ साठे यांचे समाज कार्य डॉ. अतुल पद्माकर खोसे	२४८
४३	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील स्त्री चित्रण श्री. रमेश विठ्ठलराव शेळके	२५१

अण्णा भाऊ साठे यांचे समाज कार्य

डॉ. अतुल पद्माकर खोसे

श्रीमती एच. आर. पटेल कला महिला महाविद्यालय, शिरपूर

प्रस्तावना :

पारंपरिक धार्मिक मूल्यांना छेद देऊन जगाकडे डोळस, वास्तववादी दृष्टिकोनातून बघण्याची शिकवण देणाऱ्या व दलित-शोषित कष्टकरी चळवळीत एकनिष्ठेन स्वतःला झोकून देणारे लोकसाहित्यिक म्हणजे अण्णा भाऊ साठे होय. कॉम्रेड अण्णा भाऊ हे कामगार-कष्टकऱ्यांच्या चळवळीचे लोकशाहीर म्हणून अधिक नावाजले. परंतु तथाकथित प्रस्थापित ब्राह्मणी साहित्य-संस्कृतीच्या ठेकेदारांनी व त्यांच्या समीक्षकांनी कॉ. अण्णा भाऊ साठे यांचा साहित्यिक म्हणून उचित गौरव व सन्मान केला नाही. त्यांच्या वाटय़ाला १९६० च्या दशकापर्यंत म्हणजे दलित-आंबेडकरी-प्रगत साहित्याच्या चळवळीच्या उगमापर्यंत उपेक्षाच आली. संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीतून निर्माण झालेल्या मराठी भाषिक महाराष्ट्र राज्याच्या नवनिर्मितीत लोकशाहीर कॉ. अण्णा भाऊ साठे, कॉ. अमर शेख व शाहीर कॉ. द. ना. गव्हाणकरांचे मोलाचे योगदान होते. त्यांनी दलित-शोषित, कष्टकरी जातवर्गीयांची वेदना, दाहक जीवन वास्तव आपल्या साहित्यातून मांडले व प्रस्थापित समाजव्यवस्थेवर, संस्कृतीवर आपल्या लेखनातून, गाण्यातून जे आसूड ओढले.

जीवनपरिचय व लेखन कार्य :

शाहीर अण्णाभाऊ साठे ह्यांचा जन्म १ ऑगस्ट १९२० रोजी सांगली जिल्ह्यात वाळवा तालुक्यात वाटेगाव या लहान गावात झाला. अण्णाभाऊ साठे हे महाराष्ट्राला एक शाहीर म्हणून परिचित असले तरी कथा आणि कादंबरी हे साहित्यप्रकारही त्यांनी ताकदीने हाताळले. तांत्रिक दृष्ट्या पूर्ण निरक्षर, अशिक्षित व्यक्ती, अश्या अण्णाभाऊंनी मराठी साहित्यातील लोकवाडमय, कथा, नाट्य, लोकनाट्य, कादंबऱ्या, चित्रपट, पोवाडे, लावण्या, वग, गवळण, प्रवास वर्णन असे सर्वच प्रकार सशक्त व समृद्ध केले. तमाशा या कलेला लोकनाट्याची प्रतिष्ठा मिळवून देण्याचं श्रेय अण्णाभाऊंना दिले जाते. पोवाडे, लावण्या, गीतं, पदं या काव्यप्रकारांचा त्यांनी सामान्य कष्टकरी जनतेत विचारांच्या प्रचारासाठी वापर केला. स्वातंत्र्यपूर्व आणि स्वातंत्र्यानंतरच्या काळात राजकीय प्रश्नांविषयी महाराष्ट्रात त्यांनी मोठी जागृती केली. त्यात संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ, गोवा मुक्ती संग्राम या चळवळींमध्ये त्यांनी शाहिरीतून दिलेले योगदान महत्त्वाचे आहे. १९४४ ला त्यांनी ऋत्तलाल बावटाऋ पथक स्थापन केले आणि बघता बघता ते शाहीर झाले. अण्णाभाऊंनी

प्रबोधशिल्पी - अण्णा भाऊ साठे / १४८

ISBN-978-93-84593-96-4

Indian Council of Social Science Research (ICSSR) New Delhi
Sponsored National Seminar on

Black Money and Its Impact on Indian Economy

Black Money Outflows

(in US\$ bn avg)

510.29 Cumulative

ISBN
(04)

Black Money

Black Money
In
Indian economy

Editor
Dr. Abasaheb Hange

2019-20

Chinmay Publication Aurangabad

ISBN-978-93-84593-96-4

Sr. No.	Title of the Papers	Name of Authors	Page No.
5	भ्रष्टाचार रोखण्यामधील प्रसारमाध्यमांची भूमिका आणि कार्य	रामानंद व्यवहारे	143
6	काळा पैसा व भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होणारे परीणाम	हांगे ए.एस. चौधरी व्ही.एम.	147
7	काळा पैसा आणि त्याचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होणारे परीणाम	हनूमंत भुमकर कोकाटे जी.एस.	150
8	काळ्या पैशासंदर्भात भारतीय अर्थव्यवस्थेची वास्तवीक परीस्थिती आणि परीणांमाचे विश्लेषण	डी.डी.भोसले	153
9	काळ्या पैशाचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परीणाम	बोडगे एस.जी.	156
0	भारतीय अर्थव्यवस्थेवर काळ्या पैशाचे झालेले परीणाम	मनिषा चौधरी	158
1	काळ्या पैसा व भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होणारे परीणाम	हांगे ए.एस. चौधरी व्ही.एम.	160
2	काळ्या पैशाचे अर्थव्यवस्थेवरील परीणाम	के.एस.घोडके	163
3	भारतीय अर्थव्यवस्थेवर काळ्या परीणाम	रामदास मुक्ते	166
4	काळ्या पैशामुळे भारतातील समाजावर होणारे परीणाम	राठोड सुभाष	169
5	काळा पैसा आणि भारतीय अर्थव्यवस्था	साबळे एकनाथ	172
6	भारतीय अर्थव्यवस्था: निश्चलनीकरण आणि काळा पैसा	राम ताटे	175
7	भारतीय अर्थव्यवस्थेवर काळ्या पैशाचा परीणाम	सि.एस. वाकोडे सि.एन. कोकाटे	177
8	काळा पैसा : भारतीय अर्थ व्यवस्थेवरील परीणाम	एस.जी.बिराजदार	180
9	भ्रष्टाचार : समाजाला लागलेली वाळवी	एस.ए.सांगळे शिवाजी चौगुले	1833
0	भारतातील काळा पैसा : परीणाम व उपाय	शेळके सी.एस.	186
1	काळा पैसा एक सामाजिक समस्या	खेत्री एच.आर.	190
2	भारतातील काळा पैसा : कारणे, परीणाम व उपाय	डॉ. चव्हाण एम.एच.	193
3	भारतातील काळ्या पैशावर नियंत्रण : एकजट्टोक्षेप	राम शेवलीकर	198
4	भारताचा काळा पैसा व भ्रष्टाचाराविरुद्धचा लढा	पोटे वी.टी	200
5	काळ्या व्यवहाराचे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील विविध क्षेत्रातील परीणाम.	दत्तात्रय नेटके	204
6	भारतीय अर्थव्यवस्था आणि काळा पैसा	देविदास नागरगोंजे	206

भारतीय अर्थव्यवस्थेवर काळ्या पैशांचे झालेले परिणाम

प्रा. श्रीमती मनिषा व्ही. चौधरी

अर्थशास्त्र विभाग- मो. नं. ९४२३३१५८६

श्रीमती.एच.आर.पटेल कला महिला महाविद्यालय, शिरपुर जि. धुळे

प्रस्तावना : (Introduction)

भारतीय अर्थव्यवस्थेत उत्पादन, विभाजन, विनिमय आणि उपभोग यावर आर्थिक क्रिया महत्त्वाच्या आहे. या चारही क्रिया कायदेशीर असतात. परंतु अर्थव्यवस्थेत बेकायदेशीर व्यवहार देखिल केले जातात. अशा व्यवहारांची सरकार दरबारात कुठेही नोंद नसते. त्यांचे हिशोब नसतात अशा अनेक विविध मार्गांनी उत्पन्न मिळवून काळा पैसा निर्माण होतो.

"काळा पैसा म्हणजे असा पैसा होय की, ज्याचा हिशोब कर अधिकाऱ्यांपासून लपविला जातो किंवा लपवून ठेवतात त्यालाच काळा पैसा असे म्हणतात."

स्वातंत्र्योत्तर काळात भारताने संमिश्र अर्थव्यवस्थेत स्विकार केला. भारतात मालमत्तेचा मालकी हक्क आणि वारस हक्क मान्य करण्यात आला. या प्रयत्नातूनच अवैध उत्पन्न, पैसा, संपत्ती निर्माण झाली. त्याबरोबरच भ्रष्टाचार, लाचलुचपत, फसवणुकीचा अवलंब करून काळा पैसाचे प्रमाण भारतात वाढत गेले. त्यामुळे भारतात समांतर अर्थव्यवस्था निर्माण झाली. आर्थिक विषमता कमी करण्यासाठी काळा पैसा अडचणी निर्माण करीत आहे.

भारतातील काळ्या पैशाचा विस्तार (Extent of Black Money in India)

भारतातील काळा पैसा मोजण्याचा प्रयत्न काही तज्ञांनी केलेला आहे. तसेच नॅशनल इन्स्टिट्यूट ऑफ पब्लीक फायनान्स् अँड पॉलीसी, नियोजन मंडळे या संस्थांनी केला. ओ.पी. चोप्रा यांच्या अंदाजानुसार भारतात १९६०-६१ मध्ये ९१६ कोटी रु. काळापैसा असावा आणि स्थूल राष्ट्रीय उत्पादनात (GNP) चा वाटा ६.१% तर १९७०-७१ मध्ये २०६२ कोटी रु. पर्यंत वाढला. त्याचा वाटा ५.१% आहे. पुनम गुप्ता आणि संजीव गुप्ता यांनी देखील काळा पैसा मोजण्याचा प्रयत्न केला आहे.

नॅशनल इन्स्टिट्यूट ऑफ पब्लिक अँड पॉलीसी या संस्थेच्या अंदाजानुसार १९८०-८१ मध्ये काळा पैसा २०,३६२ ते २३६७८ कोटी रुपयेपर्यंत असावा. स्थूल राष्ट्रीय उत्पादनातील प्रमाण १८ ते २१% असावे. १९८३-८४ मध्ये तो ३१५८४ ते ३६७८४ कोटी रु. च्या दरम्यान असावा. नियोजन मंडळाच्या अंदाजानुसार १९८९-९० च्या किमती नुसार भारतात एकूण ३,००,००० कोटी रुपये काळा पैसा आहे. काळ्या पैशात प्रतिवर्षी ५०,००० कोटी रुपये नी वाढ होत आहे. असा अंदाज व्यक्त केला.

मा. पंतप्रधान नरेंद्र मोदी २०१६ मध्ये एका भाषणात असे म्हटले की, भारतात २०२० पर्यंत ९०, लाख करोड काळा पैसा बाहेर काढला जाईल.

काळ्या पैशाचे परिणाम - (Effect of Black Money)

अवैध मार्गाने निर्माण होणारा काळा पैसा यालाच काळे उत्पन्न किंवा काळी संपत्ती असेही म्हणतात. याचेच वाईट परिणाम अर्थव्यवस्थेवर होत असतात व देशाच्या विकासात अनेक समस्या निर्माण होतात.

उदा. कॅन्सर हा रोग शरीराला आतून पोखरून टाकतो. त्याप्रमाणे काळा पैसारूपी कॅन्सर सुद्ध अर्थव्यवस्थेला पोखरून टाकतो. अर्थव्यवस्थेच्या प्रत्येक निर्णयाबाबत काळा पैसा अडचणी निर्माण करतो. भारतीय अर्थव्यवस्थेवर काळ्या पैशाचे परिणाम कसे झाले हे आपणास पुढीलप्रमाणे सांगता येईल.

समांतर अर्थव्यवस्थेची निर्मिती - आज देशात एकही असे क्षेत्र नाही की, तेथे आज मार्गांनी व्यवहार केले जात नाही. अवैध मार्गांनी जसजसी संख्या वाढत जाते. तसतसा काळा पैसा वाढत जातो व असा पैसा देशातच असतो. देशातील पांढऱ्या पैशातील व्यवहार व काळा पैसा असा संघर्ष होतो. यातून सरकारला आर्थिक आणि सामाजिक उद्दिष्टे साधण्यात अडथळे निर्माण होतात.

भाववाद - काळा पैसा नेहमीच भाववाद करतो. काळा पैसा मिळणाऱ्यांची सुखद आणि चैनीच्या वस्तूंची मागणी करतात. मागणी जास्त आणि पुरवठा कमी अशा स्थितीत आवश्यक वस्तूंची किंमत वाढते व सर्वच वस्तूंच्या किंमती वाढल्यामुळे भाववादीची परिस्थिती सर्वदूर निर्माण होते. भाववादीच्या समस्येतून इतर समस्याही निर्माण होतात.

सामाजिक विषमता - काळ्या पैशातून समांतर अर्थव्यवस्था तर निर्माण होतेच परंतु समाजात उत्पन्नातही विषमता निर्माण होते. सरकारला आपला वाढता खर्च भागविण्यासाठी करांचे दर वाढवावे लागतात. दुसरीकडे कर चुकवेगिरी करणारे भ्रष्टाचारी व लाचलुचपत यांना कर भरावे लागत नाही.

Literary Emperor Anna Bhau Sathe

Editor

Dr. D. B. Taderao

Dr. Satish Kamat

Literary Emperor

Anna Bhau Sathe

-: Editor :-

Dr. D. B. Taderaο

Head, Department of History
Arts & Commerce College,
Phondaghat, Dist. Sindhudurg

Dr. Satish Kamat

I/C Principal &
Head, Department of Marathi
Arts & Commerce College,
Phondaghat, Dist. Sindhudurg

Shivani Publication, Pune

Literary Emperor Anna Bhau Sathe

Editor

Dr. Taderao D. B.

Dr. Satish Kamat

© **All rights reserved**

First Edition

01st June 2020

Published By

Shivani Publication,

Hadpsar, Pune

Mob. 9011320659

ISBN- 978-93-85426-58-2

Cover Page Design & Typesetting

Mr. Santosh Rane, Kankvali

Prize

Rs. 300/-

Note : Editors and publishers not be agree with the thought Presented by individual writer in the Editor Book. The concerning writer will be responsible in case of authenticity of this Research paper.

INDEX

S.No.	Particulars	Page No.
1	Visions of Anna Bhau Sathe in the Indian Labour Movement : The Contemporary Relevance Guptajit Pathak	12
2	Anna Bhau Sathe's Contribution in Literary Work Dr. Gorakhnath P. Phasale	16
3	The Impact of Visual Stimuli Towards Emotional Perception : A Study of Anna Bhau Sathe Aditi Deka	22
4	Anna Bhau Sathe : A Marxist Writer in Marathi Prof. Vinodsinh Vilasrao Patil	28
5	A Study on Anna Bhau Sathe Dr. P.Senrayaperumal	39
6	The Female Character in Anna Bhau Sathe's Novel Prof. Santosh Akhade	42
7	Realistic Literature of Lokshahir Anna Bhau Sathe Prof. Sonkamble M. L.	45
8	Anna Bhau Sathe's Gold from the Grave : A Modern Myth Dr. Gajanan P. Patil	51
9	Anna Bhau Sathe's Fakira: A Novel of Class Conflict Prof. Vijay C. Thange	58
10	A Note on Russia Visit by Anna Bhau Sathe Dr Shaikh Musak Rajjak	64
11	Representaton of Dalits in the Novel 'Warnecha Wagh' : Anna Bhau Sathe's Observation on Casteism and Religions Mr. Mandlik B. M.	71

12	Review of Annabhau Sathe's Literary Work Prof. Sawant Dakshata Sanjay	77
13	A Great Versatile Writer Anna Bhau Sathe Dr. Madhavi Pawar	80
14	Anna Bhau Sathe's Contribution in 'Labor Movement and Samyukt Maharashtra Movement' Mr. Vikki P. Wankhede Prof. Dharamveer F. Chauhan	84
15	Anna Bhau Sathe – A Great Reat Writer With Social Orientation Miss. Vishakha Ganesh Mankame	91
16	Anna Bhau Sathe Lok Nayak of the United Maharashtra Movement Dr. Tadera D. B.	98
17	डा. बाबासाहेब आम्बेडकर की वैचारिक विरासत अन्ना भाऊ साठे डा. संतोष रघुनाथराव रायबोले	106
18	अन्ना भाऊ साठे के साहित्य में सामाजिकता डा. प्रदीप शिंदे	111
19	चित्रा उपन्यास में स्त्री पात्र प्रा. जेलित कांबळे	118
20	अन्ना भाऊ साठे के साहित्य में आम्बेडकरी प्रेरणा डा. शिवाजी नागोबा भद्रगे	122
21	अन्ना भाऊ साठे के उपन्यासों में यथार्थ की सशक्त अभिव्यक्ति डा. गजाला वसीम अब्दुल बशीर शेख	128
22	उपेक्षितों के नायक अन्ना भाऊ साठे : व्यक्तित्व एवं कृतित्व डा. प्रशांत नारायण ढेपे	132
23	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील क्रांतीतत्व डॉ. अमर कांबळे	136
24	मराठी साहित्य आणि अण्णा भाऊ साठे डॉ. मनिषा रा. सामंत	142
25	लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे यांची कामगिरी – एक दृष्टीक्षेप डॉ. रमेश धनराज जाधव	147

we don't be explained his contributions in word .Because he was very well known in all lover our Nation as well as in all over the word.

REFERENCE

- 1) Anna Bhau sathes literature
- 2) web.
- 3) Maria Rashiya Pravas - Lokshahir Anna Bhau Sathe
- 4) Bharatiy Sahityache Nirmate Anna Bhau Sathe, Bjarang Sukhadevrao Korde.
- 5) Lokshahir Anna Bhau Sathe - Nivadak Vagmnay Maharashtra Rajya Sahitya Ani Sanskruti Mandala.

Anna Bhau Sathe's Gold from the Grave : A Modern Myth

Dr. Gajanan P. Patil

Smt. H. R. Patel Arts Mahila College, Shipur Dist. Dhule (MS)

Abstract:

Literature during the pre-independence period in India appeared in several of its regional languages has marked an impressive and artistic beginning. The writing is seen more intended with a socialistic urgency raising end-number issues and problems related to an individual and his social survival. The writings, being the outcome of the writer's individual life reflections, underline the reformative agenda set against the blot of untouchability and in-human discrimination. When India was busy in establishing the political independence, at the same time a part of the human society in the country was at bottom struggling against their own people and the so called class' narrow-minded politics widening the social rift and encouraging the discriminative principles.

The present paper focuses on the critical appraisal of Anna Bhau Sathe, a veteran Marathi writer's short story, Gold from the Grave, originally written in Marathi as Smsashanatala Sona translated by H.V.Shintre. It represents the glorification of human efforts especially in the odd situations. The research paper comments on the narrative as a modern myth born out of struggle for existence.

Key-words :

Pre-independence, regional, untouchability, discrimination, struggling, appraisal, myth

Introduction :

The contemporary writing reflects the deep anguish and extreme despise of the writers against the anti-human treatment in the form of thrust upon atrocities, untouchability, discrimination on the basis of caste and creed, etc. It is the revolting and revolutionary spirit of the writers whose works have become the canons to necessarily blast

against the so called caste system. Unfortunately, the country had witnessed a wretched and dirty politics where a particular social class, i.e. the so called self-declared high class ill-treated another class of people who were equally belonging to the country India. During the political struggle, a neglected class of people was fighting against the atrocities and in-human treatments for their individual, family, and community survival. Many of the strugglers from the caste and creed politics fought both the battles equally by participating the country's independence movement and in protecting the rights of the people of their communities. There was a group of revolutionary and spirited activists who firmly stood as the runners on both the fronts, the political and the social. Almost each writer became a strong and staunch voice with an ardent demand for completely removing the caste discrimination system. Of all the writers, many of the voices had raised from Maharashtra expressing their anger against the established class and desired to change the fortune of their suffering brethren. Many writers chose to Marxism, Communism, and also became the Ambedkarites, adopted sharp weapons and techniques of stark realism and vivid narration to paint and picturize the scenes, settings, spirits, and souls of the affected masses. Literature became a universal and right platform to the writers from the affected communities which naturally became a threshold where each individual writer almost screamed in protection of life and the freedom of existence to thousands of eyes and ears begging for their complete liberation from the ditches they were thrown into the modern age.

Review of Literature :

The realistic works published during the pre- and the post-independence era in India a special identity and attained world-wide invitation through the translated versions. The literature in the form of fiction, short stories, poetry, ballads, travelogue, letters, essays, etc created a great havoc among the readers across the globe. Realism, naturalism, irony, satire, scathing attack under the narrative simplicity, and required urgency are the unique features of these writings. In India, the early Indian English novelist, Mulk Raj Anand published *Untouchable* (1935) which marked a new beginning in the foreign language and presented the miseries and plight of the world readers.

Similarly, the writers from Maharashtra wrote poems, short stories, and fictions in the regional language Marathi which provided a big platform to the characters from their works to become the global suffering characters. The writers like Baburao Bagul, Daya Pawar, Namdeo Dhasal, Laxman Mane, Laxman Gaikwad, Kishor Shantabai Kale, Sharmila Rege, Gangadhar Pantawane, and many others served the people, their community, their society by breathing a full oxygenated air into their lungs to make their characters speak out their sufferings unflinchingly. Their heroes represent the entire society and in reality become the original heroes better than the mythical characters. Each writer has contributed a herculean task in immortalizing their characters and making them the real heroes of modern times. Alike Mulk Raj Anand's Bakha, Anna Bhau Sathe's Fakira is no less than any mythical figure carving his own future and challenging the oddities and angularities of the contemporary caste-ridden society.

Anna Bhau Sathe: A Legendary Literary Figure :

Among the renowned writers, Anna Bhau Sathe, a revolutionary writer and great supporter of the have-nots and an authentic voice from India writing the subaltern's facts and feelings, attains a noble position in regional literature with its sub-sect, *Dalit Sahitya* (Literature of the Marginalized). A man with no formal higher education and having a regional frame of stories leads readers across the globe to feel and experience the original man exercising his role in entire life merely for feeding himself and his family twice-a-day. Anna Bhau, a humanitarian author and a gifted artist performs for the fundamental rights of the marginalized community in caste-ridden India of the pre-independence period. He serves the community of the insulted, belittled, abused, tortured, and humiliated people whose lives did not have any definite meaningful end. As a writer of 35 Marathi novels and 15 short story collections, an author of 12 screen-plays, and the composer of *Powada* (Ballad) has universalized the narrative simplicity in regional literature and also helped to avail the global platform to the writers of regional literature from India. Anna Bhau's works made him a prolific writer and his service made through it to the marginalized community literally reached him to the several

countries in the world. His works have been translated widely in many Indian and 27 non-Indian languages. His works reflect his childhood days of Wategaon village which further get developed in Satara and then in Mumbai city in the later phase. His migration from the parental village to Satara and then to Mumbai covers up the entire story and the sublime purpose of his life. The early migration at the tender age and its acute impression on his mind shaped his personality and thoughts. Being a migrator, an alien, an outcaste, an unemployed, a homeless person, he could often feel restless and irritated at the thrust upon plight due to the outside society which was, as he states, “Mumbai...the city of ghosts, who do not live in jungle but in the cities...”.

Gold from the Grave : A Modern Day Myth :

‘*Gold from the Grave*’ is one of the well-known stories originally written in Marathi as *Smsashanatala Sona* and is translated into English by H.V.Shintre. The story in the translated version equally catches hold on attention and curiosity alike its original Marathi source. The story qualifies all the standards of the genre where the incidents and scenes are taken from a single day work-routine and which creates a wonderful blending of care and curiosity for the protagonist’s accepted challenge in life. Anna Bhau Sathe’s Bhima, alike many of his characters, represents a struggling man fighting against the odds and the atrocities to attain his noble existence in a peaceful life with his wife and daughter, Nabda. The protagonist, though named as Bhima after the third son of Kunti, but his fate was to fight against the jackals in the darkness to strongly make his claim on the corpse buried in the village graveyard. The work and the identity was destined to him because he was either an outcaste, a poor, a marginalized or the one from the thousands of the unemployed homeless crowd in the Mumbai city. The story represents one of the rarest incidents and fate in man’s life where an unemployed outcaste poor labourer wanders in search of job and has to choose his identity in collecting the *Gold from the Grave*. The story of Bhima, though presents a common man’s struggle for existence, but it underlines the author’s grave and serious message of the growing disparity between the human society on the basis of caste, poverty, and unemployment.

The story, *Gold from the Grave*, a realistic story depicts the fierce battle for life of a young and strong village giant-like man, Bhīma. It is the modern myth of the simple and naïve man living a common man's life. The writer describes his physical form as being the most able person having broken with the destiny. The author intentionally employs the paradox as; despite being healthy, spirited, strong willed person like Bhima of the Mahabharata, this present day Bhima could not find a job in his own village, hence sets on to Bombay to search there. Anna Bhau's protagonist accepts and tolerates his physical migration but fails to cope up with mental vacuum which tortures him time and again and enables him view to earn right to visualize dreams for the happiness his wife and daughter. The protagonist, alike other human beings wishes to be a promising husband and a good father. His life journey though appears like an every Indian of the contemporary time, designs and dreams for itself some better side where it could accomplish with the exercise of fundamental outcomes. He is not the human character who pines for winning a noble place in heaven; he is the person with flesh and bones of his own but has nothing of own, not the time, the place, and even the action. His anguish and outcry are seldom matched or say remain unmatched with any one on this earth after losing the single hope of the quarry job.

Anna Bhau Sathe's works mirror his personal life pictures as being a jobless wanderer to a Bombay mill-worker. His Bhima somehow appears in the role of the author himself who leads the character to invent anything strong and powerful to make his dreams come true. The author compels him to identify his future with an unexpected job which, in the annals of the world history or mythology may not have happened. Anna Bhau sets for him a compelling state to overcome the prime need in choosing an unprecedented job to find *Gold from the Grave* by eventually coming across the ashes of a funeral pyre. His attempt in establishing his own identity makes his character mythical who has performed an unprecedented task.

To the starved Bhima, the job of finding gold in the ashes of a funeral pyre opened a way for survival. The writer doesn't let his protagonist chose the way out of a job but a necessity. To Bhima's way of earning bread and butter, his wife opposes him and discourages him

to do so for the family's survival. However, Bhima, being a jobless person had experienced the evil face of the society and also witnessed its ghost-like appearance. He, by the time had firmly accelerated his faith towards the odd job than returning to the devils of the city. He found everyone around him the unreal; and it was quite true for he was loathed more by the heartless crowd. His choice of work becomes his identity and the same is cherished more to continue with the blessed fortune. Anna Bhau Sathe doesn't certainly want his protagonist to follow the job and continue himself with the same to create his identity. The writer, in the attempt in glorifying the human efforts, doesn't forget to paint such rare persons who for their identity may choose such odd jobs.

The story depicts a very exciting and heart-beating scene on the graveyard where Bhima sets out to carry out his mission in earning gold from the mouth of a dead corpse. While narrating the horrible night incident, the writer comments, "the jackals fought for their food while Bhima fought for his fortune (gold)." He further says, it was perhaps the only battle fought on this earth between the animals and a human being, as both of them tried to win over the prize. His challenges to this unending chain of obstacles idealize his role to a mythical figure. He narrates that when the fight in the darkness continued, the outside world and the city Bombay was taking sound sleep. This fatal irony of life represented through such an incredible battle serves the very intention of Anna Bhau's Sathe's writing.

Conclusion :

The development in the protagonist's life represented various aspects of human tendencies and their ultimate intentions in settling up the casual affairs of life. However, the story amalgamates the underlined purpose of the author to represent the struggle of the have-nots, the untouchables, the poor, and the deprived sections one hand; while universalizing the common individuals through their unending efforts on the other. Anna Bhau Sathe's mythical hero sets an example which had never ever happened in the world history. In this way, the writer exposes the hypocrisy, inhumanity, and brutality of the city life as well as demands to have an urgent need of human existence.